

L'ordre de clítics en català antic

(morfologia i sintaxi dels clítics pronominals en català medieval)

Montserrat Batllori (Universitat de Girona): montserrat.batllori@udg.es

Narcís Iglésias (Universitat de Girona): narcis.iglesias@udg.es

Ana Maria Martins (Universidade de Lisboa): anamartins@fl.ul.pt

1. Qüestions prèvies

Els primers estudis científics sobre la llengua catalana medieval es van produir en ple procés de codificació. En un context que reclamava definir per a la llengua catalana un codi modern i respectuós alhora amb la tradició, els estudiosos que es van interessar per la llengua medieval, i especialment els pocs que es van fixar en la sintaxi, van analitzar el seu objecte d'estudi, la llengua medieval, a partir d'uns interessos i d'uns pressupòsits molt determinats. Per posar un exemple relacionat amb l'estudi que presentem: als anys 20 i 30 es va estudiar el funcionament dels clítics en la llengua medieval per determinar quines havien de ser les formes normatives: gràcies a aquesta mena d'enfocament, es van exhumar diverses formes de datiu plural (*los, lor, lur, lurs, los hi, lis*), que van contribuir a qüestionar la tria de *els* com a forma normativa per al datiu plural.

D'entre els molts pressupòsits que van actuar com a estímuls d'estudi de la llengua medieval, n'hi ha un de fonamental: la llengua medieval era considerada com una varietat *molt* acostada a la llengua actual. El grau de proximitat era d'una importància vital: com més properes fossin la llengua medieval i la llengua actual, millor per al codi normatiu i per al conjunt del procés de codificació. La persona que expressa aquesta idea de manera més clara i més explícita és Pompeu Fabra. En un article de 1924 Fabra combat els que posen en dubte que la col·lecció d'Els Nostres Clàssics pogués tirar endavant pel fet que per la gran majoria de lectors la llengua medieval era "inintel·ligible". Per Fabra els que pensen així tindrien raó "si les diferències que separen el català antic del català d'ara fossin comparables, per exemple, a les que hi ha entre el francès medieval i el francès modern". Les diferències entre el català medieval i el de la seva època són, segons Fabra, "menys nombroses i menys fortes" que les que separen el francès antic i modern. Fabra considerava que "qualsevol text medieval" podia ser entès "fàcilment" per un lector català que aprengués "unes quantes formes verbals i mots gramaticals caiguts en desuetud", i que tingués a l'abast "un curt vocabulari" (CF 578: Rafel ed., p. 516-517).

Si la llengua medieval i l'actual es veien com a dues varietats molt pròximes, és ben lògic que, en ple procés de codificació de la llengua, es triés de la llengua medieval allò que podia ser útil per elaborar el codi normatiu, amb el resultat afegit que aquesta operació acostava, *encara més*, el codi normatiu a la llengua medieval. Un exemple ben eloqüent en aquest sentit tornen a ser els articles que el 1924 Pompeu Fabra dedica a presentar la col·lecció Els Nostres Clàssics. Fabra explicava la importància de conèixer el català antic de cara a recuperar lèxic "perdut durant els llargs segles de decadència literària", i "sobretot" de cara a "redreçar la nostra sintaxi" (CF 576, 13-VII-1924: Rafel ed.).

Així doncs, l'estudi de la llengua medieval era feina del lingüista i del gramàtic. Perquè l'operació fos completa, perquè "els milloraments introduïts en la llengua literària" arribessin a "un major nombre de catalans", però, Fabra recomanava "la lectura dels autors antics d'on els gramàtics i els escriptors han poat aquells milloraments". En altres paraules del mateix Fabra, "la lectura dels nostres autors medievals ha de contribuir a la difusió dels innumbrables guanys que la llengua literària deu al seu acostament a la llengua antiga" (CF 576, 13-VII-1924: Rafel ed.). Com es desprèn d'aquestes paraules de Fabra, la llengua medieval havia de formar part dels coneixements del lector català de la seva època entre altres coses perquè la llengua medieval era una de les peces bàsiques de l'engranatge de la codificació.

Afortunadament, l'estudi actual de la llengua medieval no està condicionat per necessitats codificadores. De fet, pel que fa al cas dels clítics pronominals, ja comença a haver-hi uns quants estudis molt importants que des de la diacronia presenten un excel·lent quadre interpretatiu del seu funcionament i evolució: per al català és fonamental el llibre de Fischer (2002), i per a una visió conjunta de les llengües romàniques (inloent-hi el català) els treballs de Rivero (1986, 1991 i 1997), Fontana (1993 i 1997), Barbosa (1993 i 1996), Halpern i Fontana (1994), Halpern (1995) i Martins (1994 i següents). Amb la nostra ponència ens proposem oferir una descripció general dels clítics del català medieval tenint en compte, sobretot, la morfologia (apartat 2) i la sintaxi (apartat 3). En alguns casos, revisem alguna de les qüestions proposades en diferents estudis recents; en d'altres casos, ens limitem a apuntar fenòmens que convindrien ser estudiats de manera més monogràfica. En tots els casos, hauríem pogut aprofundir molt més si haguéssim pogut tenir a l'abast un corpus ben etiquetat que fos representatiu dels diferents períodes i dels tipus textuals de la llengua medieval.

2. Morfologia

2.1. El sistema de pronoms àtons del català medieval (XIII-XV) distingeix persona (3 persones) i nombre (singular i plural), com es pot veure en els exemples de (1).

- (1) a. *Sényer hermità – dix Fèlix –, sabriets-me vós dir què és Déus?* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 35, 1; Fischer (2002: 7, 14 i 189, 263)]
- b. *E, per aizò, devem clamar mercé de dia e de nuit a Nostre Seinor que él nos traga de tenebres de mort e de no-fe, e-ns do alumenament* [XIII. *Homilies*: f. 4r10-11]
- c. *A maravellar te cové hon és caritat e devoció anada* [XIII. Ramon Llull, *Felix*: pt. I, c. 2; *DCVB*, s.v. 'et']
- d. *per açò, senyer, vos prech que vós me digats de la santa trinitat de Déu ço que-n sabets* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 55, 18; Fischer (2002: 33, 29)]
- e. *Quant foren devant Carles... agenollaren-se e saludaren-lo* [XIII. Desclot / Moll *GHC*: p. 232]
- f. *Llevà's empeguit de vergonya e anaren-se a dinar* [XV. *Tirant* / Moll *GHC*: p. 232]

2.2. Els clítics de primera i segona persona presenten les mateixes formes per a l'acusatiu i el datiu. Els clítics de tercera persona presenten unes quantes especificitats. La tercera persona reflexiva presenta la mateixa forma al singular i al plural (1e i 1f), mentre que la tercera persona no reflexiva d'acusatiu distingeix gènere i nombre (2). La tercera persona de datiu només distingeix nombre (3).¹

- (2) a. *En aquell alberch entrá lo Rey de la ciutat per veer-lo, car molt lo li havia hom lohat* [XIII. Ramon Llull; Fabra (1912: p. 166)]
- b. *Aquella regina ... e per naguna cosa que lo rey li fahés ni li digués no la podia alegrar* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 37, 15; Fischer (2002: 29, 21)]
- c. *e pochos són los hòmens qui son en la fi a la cual nostro senyor Déus los ha creats* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 26, 4; Fischer (2002: 186, 258)]
- d. *que la dita infanta portà-li ans que fos sa muller; e tenia-les dins sa cambra, tancades dins un cofre* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 34, 20; Fischer (2002: 37, 43b i 176, 237)]
- (3) a. *e dezien-li [al cec] que calàs; e com éls més li manazaven, él màs li cridave [a Jesús]* [XIII: *Homilies*: f. 3v19-20]
- b. *Aquella regina ... e per naguna cosa que lo rey li fahés ni li digués [a la reina] no la podia alegrar* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 37, 15; Fischer (2002: 29, 21)]
- c. *él los dix [als seus deixebles] ço que d'él ere a venir* [XIII. *Homilies*: f. 3v7]

2.3. La llengua medieval presenta diferents solucions per al datiu plural: *lor*, *lur*, *lurs*, *los*, *lis*, *los hi*. La forma *lor*, que és la solució etimològica (*illorum*>*lor*), es troba en documents molt antics (4a), així com les formes *lur* i *lurs* (4b, 4c i 4d).² De la forma *lurs*, en sorgí *lus* per via fonètica, que s'acabà confonent amb el clíctic d'acusatiu *los* (4.e), tal com explicà Coromines (*Lleures*: 263-264). En la llengua medieval també es documenten dues formes de datiu plural que presenten la marca de datiu /i/, el tret [OBLIC] segons la terminologia de Bonet (1991): *lis* (4f, g) i *los hi* (4h). Sembla que aquestes formes devien ser relativament excepcionals en la llengua medieval.³

¹ Val a dir que Josep Calveras va arribar a documentar un cas d'una forma de datiu femení plural: *Elles veren la pedra regirada e les guardes com a morts. Lo àngel les dix: Ja sé què demanau* [XV. 1413, *Quaresma de St. Vicens Ferrer*: p. 309; Calveras, *CL*: p. 61].

² Aquesta última considerada per Coromines (*Lleures*: 263-264) com una "variant innovada a causa del sentit plural". Sembla que les formes *lur*, *lurs* difícilment es poden documentar al segle XV: segons Par (1928: 22), *lur* no està documentat en el Curial, mentre que en Metge "trobarem una petita proporció de *lurs* en son ms. més antich".

³ Pel que fa a *lis*, se n'ha explicat l'origen de diferents maneres: Moll la considera com a provinent de ILLIS, Coromines la qualifica de "merament local, recentíssima i acastellanada, que de cap manera no pot continuar el llatí ILLIS", mentre que Ponsoda (1996: 206) afirma que "es pot explicar per interferència de l'aragonès", almenys pel que fa a l'aparició de *lis* en el text que ell mateix edita i estudia (*Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina*, 1269-1295). Ponsoda (1996: 206) no exclou que es pugui haver format per analogia amb *li*, igual que el DCVB.

- (4) a. *et ad ipso castellano iurar lor fare predicto castro* [XI. 1036-1040 / d'un jurament de fidelitat entre 1036 i 1040, conservat en el Cartulari d'Urgell, *Bol. de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI, p. 382; Calveras, CS: 16]
- b. *Tota hora que per eyls lur sia request* [XIII. 1295, Al. Doc., p. 106; Fouché, p. 37]
- c. *dix-lurs* [XIII. *Vides de sants ross.* : f. 219r2]
- d. *los quals lurs mana donar en satisfacció e esmena de 1 libre de dret* [XIV. 1344 / *Documents per la història de la cultura*, II, 73, any 1344; Calveras, CS: 16]
- e. *E si per ventura la nit passada lurs marits los hauran girada l'esquena e-ls hauran dita alguna paraula desplaent [a elles]* [XIV. Bernat Metge; Fabra (1912: p. 163)]
- f. *manaren lis sots pena de cos... que negú no i anàs* [*Bol. de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XV, p. 376; Calveras, CL: p. 61]
- g. *La qual cosa pugan fer si ben vist lis serà* [XV. doc.a. 1418, arx. de Montblanc; *DCVB*, s.v. 'lis2']
- h. *la qual terra, pus sia corrompuda, pot ésser ocasió de malícia als altres següents, e açò per los mals que Déu los hi dona* [XIV. Francesc Eiximenis, *Terç del Crestià*: II, 14; Calveras, CL: p. 63]

2.4. Les formes prototípiques són les sil·làbiques *me, te, se, nos, vos, lo, la, los*. Excepte els pronoms de datiu (*li, lur(s)* i *lor*) i l'acusatiu *les* (com es veurà en els exemples (9) i (10d)), que sempre presenten formes sil·làbiques, tots els clítics pronominals poden presentar formes asil·làbiques quan estan en contacte amb una vocal (*m, t, s, ns, us* [wz], *l, ls*), que passen "a ser sil·labificades amb la vocal adjacent (*cenýi-la's, semblava'ns, que'y veureu*)" (Mascaró 1985: 141). Totes dues formes, sil·làbiques i asil·làbiques, poden aparèixer tant en posició preverbal com postverbal. Quan les formes proclítics estan en contacte amb una vocal, poden presentar estructures del tipus VC i C(C), mentre que les enclítics solen ser representades amb la vocal elidida, amb l'estructura C(C).

Les formes *(e)m, (e)t, (e)s, (e)l, l(a), (e)ls, (e)ns, us* es poden trobar quan van precedides o seguides d'una vocal. Els elements que afavoreixen que els pronoms febles presentin les formes asil·làbiques són l'adverbi *no*, les conjuncions *e, i, ni, si, que*, el verb *haver*,⁴ un altre clític pronominal que hi estigui en contacte (*lo's, la't...*), i la tercera persona del singular dels passats arizotònics. Hi havia altres contextos que les podien propiciar, però sembla que eren més rars: a les *Vides de sant rosselloneses*, per exemple, es troba de manera esporàdica darrere un nom: *una péra-m vol caer desús*.

⁴ Mascaró (1985: 129) tracta com a clític l'auxiliar *haver* dels temps compostos. Bonet (2002: 939-940), per la seva banda, no inclou aquest verb auxiliar a l'apartat que dedica als clítics no pronominals.

Així doncs, els contextos que afavoreixen les formes asil·làbiques dels clítics són:

- Vocal+Cl
Cl = m (5.a) / t (5.b) / s (5.c) / ns (5.d) / us (5.e) / l (5.f) / ls AC (5.g) / ls DAT (5.h)
- Cl+Vocal
Cl = m (6.a) / s (6.b) / l AC (6.c)

- (5) a. *Yo no'm vull escusar* [XV. *Curial*; Moll *GHC*: p. 232]
- b. *Juro ego Guillelm Ponç, fil de Bonadonna femina, a ti Bertran, fil de Guila femina, che de ista ora in antea no·t prendrei ni no·t reterei ni no·t oucidirei ni no·t toltrei ta vita ne ta membra qui a ton corps se tenet, ni de achelas <alods et de la> onor que odie habes ne che ena[n]t ab meu consel acaptar's no la·t tola ni te·n tola, aitori te·n serei per directam (¿) fez sen engan, e totes celes verds che me·n comonràs per ti o per tos missaticos comoniment no me·n devedarei e del aitori no·t enganarei. Sicut superius es escrit sí t'o tenrei e sí t'o atendreï per dreta fez e engan* [Ed. Miret: pp. 105-106, facsim.: p. 105; Nadal-Prats: p. 297]
- c. *él acaptave·s tot ço d'on vevie* [XIII. *Homilies*: f. 3v16-17]
- d. *no·ns o manà...; mas él nos o veng dir* [XIII. *Homilies*: f. 7r6-7; Nadal-Prats: p. 297]; *E veu·los que staven en un rotle fet; demaná·ls de que parlaven... e ha·ns·ho ací declarat* [XV. *Tirant*; Fabra (1912: p. 124)]
- e. *On jo dig a vós e·us faz saber qe jo no vul entrar em·pleit ab Na Blanca per aquela radó, et atorg bé qe la pris a muiler, e no la e lexada ne e gens d'aultra muiler presa, ne anc del meu no la gité ne la·n mané exir ne moure* [XIII. *Carta arquebisbe Tarragona 1215-1225*; Moran i Rabella (2001: 102)]
- f. *E·l ceg ... segí·l en totes bones obres* [XIII. *Homilies*: f. 4r3]
- g. *No'ls volgueren oir, ans los ne gitan del palau aontadament* [Pujol, *Docs.*: 26 / *DCVB* s.v. 'en']
- h. *E si per ventura la nit passada lurs marits los hauran girada l'esquena e·ls hauran dita alguna alguna paraula desplasent* [XIV. Bernat Metge; Fabra (1912: p. 163)]
- (6) a. *Plàcia·us haver pietat de mi, car ço que natura que m'ha dat ...* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 43, 28; Fischer (2002: 31, 25a)]
- b. *Fortament s'esforçà, aytant com poch, que la regina pogués tenir pagada* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 37, 18; Fischer (2002: 185, 255)]

- c. *al qual dix que mal havie fet com l'avia gitat de la fe dells sarrahins* [XIII. Ramon Llull, Meravelles: 88, 10; Fischer (2002: 184, 254)]; *Trobar l'heu* [Villena ; Moll, *GHC* : p. 232]

2.5. No és rar trobar exemples de formes plenes, especialment la tercera persona d'acusatiu masculí singular *lo* (7b–7e), en els contextos que propicien l'aparició de les formes reforçades.

- (7) a. *Vosaltres me exalçareu em amareu axí com a bons fills* [e+em. XIV. Francesc Eximenis, II Reg.: c.10 / DCVB, s.v. 'em']
b. *emperò l'alberque e la viny que possehia, lo embargave algunes vegades en cogitar Déu* [XIII. Ramon Llull, Meravelles: 105, 5; Fischer (2002: 137, 189)]
c. *Volrien lo haver mort* [XIV. Bernat Metge, Moll, *GHC*: p. 232]
d. *Certament lo hagneren allí mort si Ricart tan prest no'l ne hagués tret* [XV. Tirant: c.100; DCVB s.v. 'en' i Moll, *GHC*: p. 232]
e. *Lo havien per lo pus singular cavaller del mon* [XV. Par, *Curial* 7613, p. 61]

Caldria veure si un cas com el de (7a) es pot generalitzar a estructures del tipus Consonant+vocal *e* seguides d'un mot que comença per *e*-. Els casos d'aparició de la forma sil·làbica de l'acusatiu masculí singular pot estar en relació amb el comportament de l'article determinat masculí singular, que no sempre s'elideix (8).

- (8) *Longament considerà lo hermità en la demanda que li hac feta Fèlix* [XIII. Ramon Llull, Meravelles: 35, 15; Fischer (2002: 175, 234)]

2.6. Els clítics que sempre presenten formes sil·làbiques en entorns vocàlics, tant en posició preverbal com postverbal, són els de datiu *li* (9) —i presumiblement *lur(s)*, *lor* i *lis*⁵ —, i els femenins de tercera persona no reflexius (10).

- (9) a. *que la dita infanta portà-li ans que fos sa muller; e tenia-les dins sa cambra, tancades dins un cofre* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 34, 20; Fischer (2002: 37, 43b i 176, 237)]
b. *...car contrestar no li porien* [XIII. Ramon Llull, Meravelles: 45, 23; Fischer (2002: 151, 209b)]
(10) a. *e ha dit que falsament e desleyal la avien acusada* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 57, 7; Fischer (2002: 161, 215)]

⁵ Al *Llibre de Cort de Justícia de la Cort de Cocentaina*, el pronom *lis* no canvia mai de forma en contacte amb un altre clíctic pronominals [cf. Ponsoda (1996: 206)].

- b. *aquells qui amen creure en la trinitat de Déu e no la volen entendre, amen més si matéixs què Déu* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 53, 4; Fischer (2002: 175, 235)]
- c. *Aquest comte de Barcelona havia la germana molt bela e de gran valor, e donà-la per muler a l'emperador de Castela* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 5, 18; Fischer (2002: 2, 2b)]
- d. *que la dita infanta portà-li ans que fos sa muller; e tenia-les dins sa cambra, tancades dins un cofre* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 34, 20; Fischer (2002: 37, 43b i 176, 237)]

És relativament poc freqüent que el pronom d'acusatiu femení singular s'aglutini amb l'element que el precedeix o que el segueix. Els casos en què es documenta aquest fenomen és amb l'auxiliar *haver* (11a, b).⁶

(11) a. *Apelar-l'as Maria* [XIII. *Vides de sants ross.* : f. 195v2]

b. *Puix altri la feta ouella molt mansa*" [XVI. *Viudes donz.* 288; *DCVB*, s.v. 'la5']

És cert, però, que és més freqüent trobar la forma sil·làbica *la* fins i tot en contacte amb partícules com *no* (10b), o darrere una forma verbal en passat simple amb la terminació tònica (10c).

2.7. A banda dels pronoms febles personals, convé també tenir en compte el pronom neutre *ho*, i els adverbials *en* i *hi*. Respecte a aquests pronoms, Fischer (2002) ja n'ha fet la descripció completa, que ressegueixo per completar les seves anàlisis en algun punt.

El clíctic neutre *ho*, que prové del demostratiu llatí *hoc* (marcador de dixi de proximitat), s'usa quan el referent no és identificat, és a dir, quan no hi ha cap nom que pugui determinar el gènere gramatical del pronom i també quan el pronom es refereix a tota una oració. En llengua medieval és freqüent que el clíctic neutre s'usi amb valor catafòric.

Pel que fa als pronom adverbial *en*, prové del pronom adverbial llatí *inde*, i pot ser usat com a partitiu o com a locatiu, indicant procedència. Presenta tres formes: *en*, *ne*, *n*,⁷ que es distribueixen d'acord amb el que hem exposat en el punt 2.4.

El locatiu *hi* (*i*, *y*), prové de l'adverbial *ibi*, marcador de lloc. Segons Fischer, es troben les formes *y* i *i* quan segueixen una vocal, mentre que *hi* s'usa quan segueix una consonant, si bé no de manera exclusiva. Quan es treballi amb un corpus ben definit i representatiu del conjunt de la

⁶ No és exacte, doncs, que la tercera persona de femení singular només pugui presentar la forma sil·làbica *la*, tal com afirma Fischer (2002).

⁷ Val a dir que en documents arcaics es troba la forma *ende*: *De ipsos chastellos de Aringgo et de Oriti go fideles vos ende seré; go no llos vos devetaré ni devetare no llos vos faré* [XI: *Jurament Feudal*, 1028-1047; ACA, Ramon Norrell, 119; ed. Miquel, I, doc. 141; Nadal-Prats, p. 297, i Moran i Rabella (2001: 46)] D'aquesta forma *ende*, es pot deduir que la forma sil·làbica *ne* és analògica?

llengua medieval, es podrà determinar si aquesta descripció de Fischer és vàlida, o bé si *hi*, *i*, *y* només són variants gràfiques.⁸

De la mateixa manera, també es podrà determinar si la distinció semàntica entre *hic* (<hic) i *hi* (<ibi) que proposà Moll (1991: 227) es pot confirmar i aprofundir. Moll (1991: 227) postulà que “entre *hic* i *hi* s’establí la mateixa distinció semàntica que entre *ací* i *aquí* o entre *aquest* i *aquell*, és a dir, que *hic* es referia al lloc on estava el parlant, i *hi* al lloc on es trobava aquell a qui s’adreçava la paraula”. Els exemples de *hic* que Moll aporta són aquests:

- (12) a. *En est món los uns hic moren jóvens, los altres hic moren vells*” [XIII. Ramon Llull; Moll, *GHC*]
- b. *Metent en fama que no hic sots* [doc. any 1390, ap. *RLR*, VI, 373; Moll, *GHC*]
- c. *Ací no se’n hic poden trobar de bones* [doc. any 1404, ap. *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*. V: 559; Moll, *GHC*]
- d. *Com Déus hage creat aquest món per ço que hic multiplic molts sancts hòmens* XIII. Ramon Llull, *Felix*: pt. I, c. 12; *DCVB*, s.v. ‘hic’]

2.8. Un últim aspecte que convindria descriure a partir d’un corpus ben establert són les combinacions pronominals. A manca de poder establir totes les combinacions possibles en català medieval, es poden constatar provisionalment els següents fenòmens.

2.8.1. Tal com observà Moll (1991: 233), quan es combinen dos pronoms, un dels quals és l’acusatiu de tercera persona (*lo*, *la*, *les*, *los*), el pronom d’acusatiu va en primer lloc (13).

- (13) a. *Prec-vos que el me donets* [XIII. Ramon Llull]
- b. *Podent lom tu conservar* [XV: Par, *Curial*, p. 60]
- c. *E pus ela fer non-o volg per mi, prec-vos séiner qe la·m fazats tornar et estar ab mi* [XIII. *Carta arquebisbe Tarragona 1215-1225*; Moran i Rabella (2001: 102)]
- d. *Juro ego Guillelm Ponç, fil de Bonadonna femina, a ti Bertran, fil de Guila femina, che de ista ora in antea no·t prendrei ni no·t reterei ni no·t oucidirei ni no·t toltrei ta vita ne ta membra qui a ton corps se tenet, ni de achelas <alods et de la> onor que odie habes ne che ena[n]t ab meu consel acaptar’s no la·t tola ni te·n tola, aitori te·n serei per directam (ç) fez sen engan, e totes celes verds che me·n comonràs per ti o per tos missaticos comoniment no me·n devedarei e del aitori no·t enganarei. Sicut superius es escrit sí t’o tenrei e sí t’o atendrei per dreta fez e engan* [Ed. Miret, pp. 105-106, facsim., p. 105; Nadal-Prats, p. 297]

⁸ Una solució paral·lela a aquesta hauria de ser la del neutre *ho*, del qual Fischer no en comenta res: en tot cas, a les *Vides de sants ross*, a l’última part del text es compten 31 exemples de *ho* per 3 de *u*; aquests 3 presenten el mateix context: darrere una partícula en *-o*, la negativa *no* i la disjuntiva *o*.

- e. *[Nostre Séiner] esteg e aturà's e féd-lo's amenar davant entre la gent gran* [XIII. *Homilies*: f. 3v22]
- f. *E que no'ls nos volia rendre* [XIII. Jaume I, *Crònica*: 548; DCVB 4, s.v. 'el']
- g. *La desconsolació no la us poria recontar* [XIII. Ramon Llull]
- h. *De ipsos chastellos de Aringgo et de Oriti go fideles vos ende seré; go no llos vos devetaré ni devetaré no llos vos faré* [XI: *Jurament Feudal*, 1028-1047; ACA, Ramon Norrell, 119; ed. Miquel, I, doc. 141; Nadal-Prats, p. 297, i Moran i Rabella (2001: 46)]; *Donar los vos* [XV: Par, *Curial* 1945, p. 60]
- i. *e rredi·l a Guilelm Arnall aissi com jo l·i avia comanad; et él redé·l a Mir Arnal et fed·l·en fer convenença che no m'estacàs dret e che no·l me fedés sens él* [XI: *Greuges Caboet* 1080-1095, Moran i Rabella (2001: 59)]; *Sent Joan lo·n reprenia tant fort* [XIII. *Vides de sants ross.*: f. 188v1]
- j. *E feeren petitió d'enquisitió, e no·ls volgren oir, ans los ne gitaren dels palau aontadament* [XIII. *Carta comanador Vilamur* 1251; Moran i Rabella (2001: 120)]
- k. *On jo dig a vós e·us faz saber qe jo no vul entrar em·pleit ab Na Blanca per aquela radó, et atorg bé qe la pris a muiler, e no la e lexada ne e gens d'aultra muiler presa, ne anc del meu no la gité ne la·n mané exir ne moure* [XIII. *Carta arquebisbe Tarragona* 1215-1225; Moran i Rabella (2001: 102)]

2.8.2. Quan es combina la tercera persona d'acusatiu amb el datiu, l'acusatiu apareix en primera posició. En aquestes combinacions la forma de datiu generalment és *li* (14), encara que també es troben exemples amb *hi* (15).

- (14) a. *En aquell alberch entrá lo Rey de la ciutat per veer-lo, car molt lo li havia hom lohat* [XIII. Ramon Llull; Fabra (1912: p. 166) i Fabra, *CF*: 126]
- b. *lo rey pres un cordonet que tenia e féu-ne una creu, e dix al cardenal que la li cosís. E lo cardenal cosí-la-li* [finals del XIII: Bernat Desclot; Fabra (1912: p. 166) i Fabra, *CF*: I, 84 i 127]
- c. *Fiyl, no envegs los bens de ton proysme, car Deus los li ha donats* [XIII. Ramon Llull; Fabra (1912: p. 166)]
- d. *P. de Canet anà a Na Blanca de Saportela que ela vengués oir aqueles paraules per amor de Déu, et... que les li provàs si obs i era* [XIII. *Deutes a Pere de Canet*, s. XIII; Moran i Rabella (2001: 107)]
- e. *Et fuit rancorós de Guilelm Arnall e ssón·o del fil, quar d'altra guisa a·n Mir Arnall si<n> no com jo lo·ls doné* [XI. *Greuges Caboet* 1080-1095; Moran i Rabella (2001: 59)]; *L'endemà totes les donzelles lo prengueren e ab molta honor lo portaren fins a la*

porta de la liça... liurant-lo als fells, que mort o viu lo·ls haguessen a restituir [XV. *Tirant*; Fabra (1912: p. 168)]

- f. *pus sa paraula hagués promesa a ningú, que n totes guises la ls complís* [còpia del segle XIV. Jaume I, p. 486; Calveras, *CL*: p. 69]; *e cobriren-se sperant la mort quan la·ls darien* [XV. *Tirant*; Fabra (1912: p. 168)]
- g. *Nos los LX milia sous darem de bon grat; mas que diguen els que·ls los pach hom aquí, no·u poriem fer* [còpia del segle XIV. Jaume I; Fabra (1912: p. 168)]
- h. *les cartes que nos hauíem fetes, que no les los tenia hom, ans les lus trencauen e les los tolien les heretats* [còpia del segle XIV. Jaume I, p. 487; Calveras, *CL*: p. 69]; *pres una escudella de aquelles lenties e donà les lis sobre aquesta couinença* [XV. Serra, *Gènesi*: p. 30; Calveras, *CL*: p. 69]
- (15) a. *Rancur-me de I bou de Oliba d'Ares, e no·l·i vol redre* [XI: Greuges Caboet 1080-1095; Moran i Rabella (2001: 59-60)]; *lo cranch estrengué tan fortment lo coll al agró que lo hi trencà* [XIII. Ramon Llull; Fabra (1912: p. 167) i Fabra, *CF*: 126]; *Molta de honor fon feta al rey d'armes... e lo ancià cavaller pres del tinell un gran plat d'argent daurat... e donà-lo-y* [XV. *Tirant*; Fabra, *CF*: 126]
- b. *ell lay havia tramesa* [XV. Par, *Curial* 9495, p. 60]
- c. *Abadallà lançá-s als seus peus per voler-los-hi besar* [XV. *Tirant*; Fabra (1912: p. 167)]
- d. *E pres-li les mans e besá-les-hi mig per força e mig per grat* [XV. *Tirant*; Fabra (1912: p. 167)]

2.8.3 Totes les combinacions, incloses aquelles en què intervé un clític sense [PERSONA],⁹ són transparents (els clítics presenten la mateixa forma quan apareixen aïlladament) i, per tant, no influeix el fet que un dels clítics no tingui el tret de [PERSONA]. Vegeu exemples de (13) i (14).

2.8.4. En les combinacions pronominals no es perd la marca de femení quan el clític d'acusatiu femení coocorre amb un altre clític, independentment de si aquest presenta el tret [PERSONA] o no: *la'm* (13c) / *la't* (13d), *la'n* (13k), *la li* (14b)– *la hi* (15b) / *la'ls* (14f). Aquest fenomen podria anar associat al fet que, quan el pronom femení LA apareix aïlladament, predomina la forma plena en contextos que afavoreixen l'elisió de la vocal (vegeu punt 2.6).

3. Sintaxi: La distribució i l'ordre dels clítics

La majoria d'estudis sobre els pronoms àtons han observat que, d'una banda, no són mots totalment independents, i de l'altra, però, tampoc són afixos en sentit estricta perquè no van

⁹ D'acord amb Bonet (1991, 81-), els clítics pronominals que projecten el node [PERSONA] són els de primera i segona persona i l'impersonal reflexiu; la resta (el neutre, els de tercera persona acusatiu i datiu, i els adverbials *en* i *hi*), són clítics pronominals sense [PERSONA].

l·ligats a una base o radical, tot i que fonològicament depenen d'un hoste amb el qual formen un mot prosòdic.¹⁰

Quant al seu *status* sintàctic, Rivero (1986, 1991, 1997), Fontana (1993, 1997), Barbosa (1993, 1996), Halpern i Fontana (1994) i Halpern (1995), entre d'altres, consideren que els pronoms àtons de les llengües romàniques antigues presenten com a característica diferenciadora dels clítics de les llengües romàniques actuals el fet que són projeccions màximes (i no nuclis). Cal fer notar, però, que nosaltres tractarem aquests elements com a nuclis (tal com fan Martins (1994, 2001 i 2004 en premsa)) i Fischer (2002), entre d'altres), perquè pensem que no han canviat el seu *status* al llarg de l'evolució.

3.1. LA DISTRIBUCIÓ DELS CLÍTICS EN LES LLENGÜES ROMÀNiques ACTUALS

A fi i efecte d'assolir una descripció sintàctica detallada de la distribució i el comportament dels pronoms àtons cal tenir en compte els següents punts:

- Posició del clítics respecte als verbs [+ finits]
- Posició dels clítics respecte als verbs [- finits]

3.1.1. Posició del clítics respecte als verbs [+ finits]

En general, a les llengües romàniques actuals, els pronoms àtons se situen davant del verb [+finit], tal com evidencien els exemples de (16). El portuguès i el gallec constitueixen una excepció en el sentit que la posició normal a les oracions principals afirmatives neutres és l'enclisi – vegeu (16f) a (16k).

- (16) a. La Maria el llegeix [Català]
b. María lo lee [Castellà]
c. Maria lo legge [Italià]
d. Marie le lit [Francès]
e. Maria îl citește [Romanès]
f. Sabe-se muito pouco do que aconteceu [portuguès]
g. Tu disseste-me que não vinhas [portuguès]
h. Aos sábados, a Madalena e o Pedro telefonam-me sempre [portuguès]
i. *Tu dixéchesme que termase ben* [gallec, citat per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992 3a ed.)]
j. *Mándoche o meu corazón* [gallec citat per Álvarez i Xove (2002: 559-60)]
k. *Eles referíanse a iso* [gallec citat per Álvarez i Xove (2002: 60)]

Cal fer notar, però, que en portuguès i en gallec la proclisi és obligatòria a les oracions principals negatives i també és el patró que segueixen les oracions principals afirmatives en què el verb va precedit de: (i) sintagmes qu- (interrogatius o exclamatius) – vegeu (17); (ii) sintagmes

¹⁰ D'acord amb això, en general s'ha considerat que es tracta d'afixos lliures que expressen la concordança d'objecte o de subjecte (en friulà, per exemple) – cf. Franco (2000), entre d'altres.

focalitzats (amb focus ‘identificacional’ o ‘contrastiu’ en el sentit de Zubizarreta (1999)) – com a (18); (iii) quantificadors – a (19); determinats adverbis (sempre que no estiguin tematitzats o topicalitzats) – vegeu (20). La proclisi també es pot donar en frases optatives o declaratives emfàtiques (i en aquestes últimes sobretot en llengua literària) – com es pot veure a (21) i (22), respectivament.

[Sintagmes qu- (interrogatius i exclamatius):

- (17) a. **De que cor** o queres pintado?
b. **Quem** te disse isso?
c. **Como** se chama ele?
d. **Que bem** se está no campo!
e. **(Que) linda casa** lhe comprou o pai!
f. **¿Onde** a *atoparian?* [citad per Álvarez i Xove (2002: 560)]
g. **¿Que destino** lle *darían* [citad per Álvarez i Xove (2002: 560)]
h. **¡Que pesado** se puxo!
i. **¡Como** te enganas!

[Sintagmes focalitzats (focus ‘identificacional/contrastiu/emfàtic’):

- (18) a. **De pequenino** se torce o pepino
b. *Ganham mais que na ceifa; isso* te digo eu [Alves Redol. Citad per Cunha e Cintra (1984: 313)]
c. **Nas pernas** me *fiava eu* [Aquilino Ribeiro. Citad per Cunha e Cintra (1984: 313)]
d. *A carta já vai longa de mais, e disso* me *penitencio* [João Lobo Antunes, “Carta a um amigo-novo”; Cardoso Pires (1997, 4a ed.: p. 18)]
e. *Justamente, meu caro amigo, por vir para as empresas da família* lhe *exijo muito mais do que aos outros, nem sonhe que lhe facilito a tarefa um bocadinho* [António Lobo Antunes. CRPC – *Corpus de Referência do Português Contemporâneo*: 0060P0064X]
f. **Ganas** me *deron de matalo* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992, 3a ed.)]

- g. **Fabas locas** lles *chamamos aqui* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992, 3a ed.)]
- h. **Tu** o *dixeches* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992, 3a ed.)]
- i. **Ti** me *dirás que fago* [citad per Álvarez i Xove (2002: 560)]
- j. **O meu corazón** che *mando, cunha chave para o abrir* [citad per Álvarez i Xove (2002: 560)]
- k. **A iso** se *referían eles* [citad per Álvarez i Xove (2002: 560)]

[Quantificadors]:

- (19) a. **Todos os días** lle enviamos flores
- b. **Em todas as épocas** se viram crimes desses
- c. **Pouco** se sabe ainda sobre esse assunto
- d. **Muitas pessoas** se concentraram à porta da embaixada
- e. **Todo** lle *molesta* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]
- f. **Tódolos días** lle *fai un caldiño* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]
- g. **Con pouco** te *conformas* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]
- h. **Tanta rabia** me *deu que volvín soa para casa* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]
- i. **Algo** o *apenaba* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]
- j. **Alguén** o *avisou do perigo* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]
- k. **Calquera de nós** che *vai aló nun instante* [citad per Álvarez i Xove (2002: 562)]

[Determinats Adverbis]:

- (20) a. **Bem** te disse para estares quieto
- b. **Mal** me tenho em pé
- c. **Cá** me chegaram as notícias
- d. **Lá** lle fui levar o jornal

- e. **Já** me deste os bons dias?
- f. **Ainda** me parece mentira
- g. **Sempre** nos ficámos por casa
- h. **Raramente** o vejo
- i. **Aínda** me *quedan catro horas de impaciencia* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]
- j. **Xa** llelo *venderon a uns de Guntín* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]
- k. **Sempre** volo *teño que andar lembrando* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]
- l. **Moito** nos *temos rido á súa conta* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]
- m. **Así** me *gusta, Marisol* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]
- n. **Aquí** o *tivemos encerrado* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]
- o. **Xoán logo** che *fai os seis anos* [citad per Álvarez i Xove (2002: 561)]

[Frases optatives]:

- (21) a. (Que) Deus lhe valha
- b. Oxalá se recomponha depressa da gripe
 - c. Bons olhos te vejam
 - d. *O demo me leve* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992, 3a ed.)]
 - l. *Que Deus me ampare* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992, 3a ed.)]

[Declaratives enfáticas]:

- (22) a. *O Nórdico, se tem sol, o sol lhe basta, destapando-se ao céu luminoso, ainda que o gume da aragem lhe traspasse os brônquios.* [Fernado Namora. CRPC – Corpus de Referência do Português Contemporâneo: L0475P0133X]
- b. *Trazia um pau argolado, um rico pau de marmeleiro com a choupa e ponteira a luzir, mas os mais estavam armados a trouxe-mouxe, vara de castanho e até a haste do carripoto, que cortam nas nossas terras para estadulhos. Nada mais que por isso*

acusavam o ar desenvergonhado de roga. A justiça mo levaria em conta. [Aquilino Ribeiro. CRPC – *Corpus de Referência do Português Contemporâneo*: L0475P0133X]

A les llengües que admeten enclisi amb frases de verb [+finit] la proclisi és l'ordre no marcat a les oracions subordinades finites. De totes maneres, en portuguès i gallec contemporanis també es pot trobar enclisi a les subordinades completives, consecutives, causals, relatives i algunes frases clivellades o escindides, com es pot veure a (23).

- (23) a. *Ela devassava tão apaixonadamente os gestos das pessoas, e sobretudo tratando-se de bichos, que nesse momento lia-se-lhe nos olhos uma profunda gratidão pelos propósitos generosos do rapaz.* [CRPC – *Corpus de Referência do Português Contemporâneo*: L0023P0039X]
- b. *Mas o pior é que nesta dança repentina o corpo falha-lhe.* [CRPC – *Corpus de Referência do Português Contemporâneo*: L0014P0012X]
- c. *Rematou dizendo que algún dia, por fin, poderíase vivir nesta terra con dignidade* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992: 195)]
- d. *Dixo que os cartos tenos e que a el gústalle gastalos* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992: 195)]
- e. *Cando cheguei onda miña filla ía tan branco que ela preguntoume: “que ten, meu pai?”* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992: 197)]
- f. *E mais parécame unha xusticia ben feita, que terras habálhe poucas.* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992: 198)]
- g. *Para iso tiñas que ir cabo do meu fillo, que cántache ben, e mais che había contar bos contos* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992: 197)]
- h. *E entón referiuse a que había un señor na parroquia, que tiñano todos por moi bo home, e...* [citad per Álvarez, Requeira i Monteagudo (1986, 1992: 197)]

D'altra banda, pel que fa a l'adjacència entre el pronom àton i el verb, la majoria de les llengües romàniques actuals no admeten la presència de cap tipus d'element entre ells. El portuguès, el gallec i el romanès, però, en constitueixen l'excepció – vegeu (24).

- (24) a. *Ela prometeu que lhe não diria nada / Ela prometeu que não lhe diria nada* [portuguès]
- b. *Trigo que lle a palla doura logo está para o fouchiño* [gallec, citad a Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 195, 12b)]
- c. *Îl mai văd (el encara veig) ‘encara el veig’* [romanès, citad per Miller i Monachesi (2003)]

Cal tenir en compte, però, que la interpolació que es troba en alguns dialectes del portuguès i gallec contemporanis té caràcter residual (i és diferent de la interpolació medieval). El portuguès

estàndard gairebé ni admet la interpolació del marcador negatiu *não* (ja que no tots els parlants la consideren gramatical).

3.1.1.1. Posició dels clítics amb l'imperatiu.

L'imperatiu afavoreix un tipus de context diferent del que hem vist fins ara. Totes les llengües romàniques presenten enclisi en frases afirmatives amb el verb en imperatiu. S'ha de tenir en compte, a més, que les formes de l'imperatiu solen alternar o bé amb formes del subjuntiu o de l'infinitiu que actuen com a supletives per a l'expressió de l'imperatiu –cf. Miller i Monachesi (2003). A la majoria de les llengües romàniques hi ha incompatibilitat entre la negació i la morfologia imperativa. El francès, llengua en què aquesta incompatibilitat no existeix, es dona proclisi de manera obligatòria a les frases negatives amb el verb en imperatiu (en contrast amb l'enclisi de les frases afirmatives corresponents).

(25)	a.	Llegeix-lo! / No el llegeixis! (subj) / T'he dit que el llegeixis!	[Català]
	b.	¡Léelo! / ¡No lo leas! (subj) / ¡Te he dicho que lo leas!	[Castellà]
	c.	Leggi-lo! / Non lo leggere! ~ Non leggerelo! (inf)
Leggete-lo! / Non lo leggete! ~ Non leggetelo!
Lo legga! (subj) / Non lo legga! (subj)	[Italià]
	d.	Lis-le! / Ne le lis pas!
Le lis pas! / Lis-le pas	[Francès]
[Francès col·loquial]
	e.	Citește-l! / Nu-l citi! (inf)
Citiți-l! / Nu-l citiți!	[Romanès]
	f.	Lê-o! / Não o leias (subj)	[Portuguès]

3.1.2. Posició dels clítics respecte als verbs [– finits]

Quant a la posició del clíctic respecte als verbs [– finits] en les llengües romàniques actuals, paga la pena fer atenció al contrast entre els casos d'enclisi al verb [– finit] i els d'elevació de clíctic. Els exemples que es mostren a continuació –vegeu (26) a (31)– evidencien que no totes les formes [– finites] admeten el mateix tipus de construccions i, per tant, que la posició dels pronoms àtons no serà la mateixa amb infinitius, gerundis i/o participis. En general, la clíctització al participi no és possible i, per tant, la majoria de les llengües romàniques presenten elevació de clíctic amb aquesta forma verbal [– finita]. Només l'italià i, fins entrada l'època moderna, també el castellà¹¹ admeten l'enclisi al participi. Pel que fa a les construccions de gerundi, d'una banda,

¹¹ Aquest tipus d'estructura es documenta en castellà fins a l'època moderna (en els segles XVIII i XIX encara se'n troben força exemples, tot i que en el darrer de manera més residual). Vegeu l'article de González Ollé (1983) on es comenten un gran nombre d'exemples com el següent:

(i) *su grupo [...] se había separado y los diputados ídose a dormir* [Azaña, *Memorias*: IV, 648; González Ollé (1983: 20)]

l'elevació de clíctic es dona en perífrasis verbals de gerundi; d'altra banda, en construccions de gerundi sense auxiliar, la clització del pronom àton és possible en totes les llengües romàniques. Cal recordar, però, que el portuguès i el gallec presenten com a especificitat el fet que les perífrasis de gerundi afirmatives presenten enclisi, mentre que a les negatives es dona proclisi. Quant a les perífrasis d'infinitiu, el francès no admet elevació de clíctic i a la resta de llengües romàniques, en canvi, hi ha variació entre l'elevació de clíctic i clització a l'infinitiu.

- (26) a. La Maria vol llegir-lo [Català]
 b. La Maria el vol llegir
 c. En Joan l'ha llegit
 d. Havent-lo llegit, va ser fàcil decidir
- (27) a. María quiere leerlo [Castellà]
 b. María lo quiere leer
 c. Juan lo ha leído
 d. Habiéndolo leído fue fácil decidir
- (28) a. Maria vuole leggerlo [Italià]
 b. Maria lo vuole leggere
 c. Gianni l'ha letto
 d. Avendolo letto, fu facile decidere
 e. Lettolo, fu facile decidere
- (30) a. Marie veut le lire [Francès]
 b. *Marie le veut lire
 c. Jean l'a lu
 d. En l'ayant lu, il fut facile de décider
- (31) a. O João queria emprestar-lhe o carro [Portuguès]
 b. O João queria-lhe emprestar o carro
 c. O João não queria emprestar-lhe o carro
 d. O João não lhe queria emprestar o carro
 e. Ele tinha-o visto
 f. Tendo-o lido, foi fácil decidir
 g. Não o tendo lido, foi difícil decidir / *Não tendo-o lido...
 h. Emprestando-lhe o carro, ele chega a horas ao exame.
 i. Não lhe emprestando o carro, ele chega atrasado ao exame

Així doncs, pel que fa a la clització al verb infinitiu, les llengües romàniques contemporànies presenten tres patrons ben diferenciats. En francès es dona proclisi a l'infinitiu, mentre que l'italià, el català i el castellà només admeten l'enclisi i, en contrast amb aquestes dues opcions, en portuguès i en gallec hi ha enclisi a les oracions infinitives afirmatives no introduïdes per preposició i es dona variació entre enclisi i proclisi a les oracions afirmatives precedides de preposició i a les oracions infinitives negatives. Aquests tres patrons s'exemplifiquen a continuació amb frases del francès (32), el català (33) i el portuguès (34).

(32) a. Je veux le faire [Francès]

b. *Je veux faire le

c. Je lui ai demandé de le faire

d. *Je lui ai demandé de faire le

e. Marie souhaite ne pas le recontrre ce soir

f. *Marie souhaite ne pas recontrre le ce soir

(33) a. Vull fer-ho [Català]

b. *Vull ho fer

c. Li he demanat de fer-ho

d. *Li he demanat de ho fer

e. La Maria sentia molt no comunicar-li aquella mala notícia personalment

f. *La Maria sentia molt no li comunicar aquella mala notícia personalment

(34) a. Quero fazê-lo [Português]

b. Pedi-lhe para fazê-lo

c. Pedi-lhe para o fazer

d. Quero não o fazer

e. Quero não fazê-lo nunca

f. A Maria lamentava conhecê-lo

g. *A Maria lamentava o conhecer

h. A Maria lamentava não o conhecer

i. A Maria lamentava não conhecê-lo

3.2. DEL LLATÍ A LES LLENGÜES ROMÀNIQUES MEDIEVALS

En llatí clàssic ja es documenten casos d'interpolació que semblen apuntar cap a fenòmens relacionats amb restriccions en l'ordre de mots:

- (35) a. *ita mihi deos velim propitios* [Cic. *divinatio* en *Caec.* 41; Benacchio i Renzi (1987: 4)]
'així per-mí els-déus voldré propicis' = "així voldré que els déus em siguin propicis"
b. *populus se Romanus erexit* [Cic. *Brutus* 12; Benacchio i Renzi (1987: 4)]
'el-poble es romà revoltà' = "el poble romà es revoltà"

Aparentment, el llatí vulgar perpetua aquests fenòmens:

- (36) a. *Ego te non tamquam amicum habio set tamquam fratrem gemellum qui de unum ventrem exiit.* [*Cavenaile*: 304 (PAPIR E, línies 111-112); Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 187, 3a)]
'Jo et no com amic tinc sinó com germà bessó que d'un ventre sortí' = "Jo no et considero amic, sinó germà bessó que sortí del mateix ventre"
b. *Si tan cito viridia mi non mittes, stati amicitiam tuam obliscere debio?*
'Si tan aviat flor me no envies, a-l' instant amistad teva oblidar he-de' = "¿Si no m'envies la teva flor ràpidament, he d'oblidar la teva amistad?" [*Cavenaile*: 304 (PAPIR E, línies 109-110); Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 187, 3b)]

En una primera aproximació semblaria que els pronoms àtons del llatí apareixen en segona posició, que segons Wackernagel (1892) era la que ocupaven les paraules no accentuades de les llengües indoeuropees.

Pel que fa a les llengües romàniques antigues, els treballs de Tobler (1875, 1889) i Thurneysen (1892) pel francès, Mussafia (1886) per l'italià i Meyer-Lübke (1898) pel galleg-portuguès mostraven el fet que en una fase inicial (amb diferents cronologies a cadascun dels dominis lingüístics) totes les llengües romàniques allunyen els pronoms clítics de la posició inicial. Així, la prohibició de tenir els clítics en primera posició va passar a ser coneguda com "llei Tobler-Mussafia". De totes maneres, el fet que els pronoms àtons no puguin aparèixer en primera posició no significa que hagin d'ocupar necessàriament la segona posició ("llei de Wackernagel").

Des dels inicis, les llengües romàniques es diferenciaren pel que fa a la major o menor adhesió tant a la "llei Tobler-Mussafia" com a la "llei de Wackernagel". En francès i en català es troben exemples de transgressió de la llei Tobler-Mussafia (i, per tant, també de la llei de Wackernagel) des dels segles XII i XIII. Quant al castellà i al portuguès, aquest tipus d'exemples no es documenten fins els segles XIV i XV. A més d'això, en contrast amb el castellà, el portuguès només s'allunya parcialment de les restriccions imposades per la llei Tobler-Mussafia. És a dir, a partir dels segles XIV i XV, el portuguès admet pronoms proclítics darrere d'una pausa prosòdica o d'una conjunció coordinant i, en contrast, en tots els estadis de la història de la llengua portuguesa es manté la impossibilitat de tenir clítics en posició inicial.¹²

¹² Es poden trobar alguns exemples molt rars de clítics en primera posició en textos portuguesos, però són casos molt marginals.

Des dels orígens de les llengües romàniques s'evidencia una clara oposició, en relació amb la sintaxi dels clítics, entre dominis finits i dominis no finits que no pot explicar ni la llei de Wackernagel ni la llei Tobler-Mussafia.

Quant als dominis finits, el francès antic presenta enclisi a les frases en què el verb apareix a la primera posició i proclisi a les que el verb va precedit d'altres constituents. Aquest tipus de distribució sembla afavorir la consideració del francès antic com una llengua sotmesa a les restriccions de la llei de Wackernagel. Cal tenir en compte, però, que a partir del segle XII el francès permet la col·locació dels clítics en primera posició i es desmarca així de les restriccions de la llei de Wackernagel. A més, en francès antic també es poden documentar frases amb enclisi en què el verb se situa en segona o tercera posició dins la frase. Són oracions poc freqüents en què el subjecte i/o altres constituents apareixen tematitzats davant del verb (i, per tant, són irrellevants pel còmput de la segona posició).

El català, el castellà i el portuguès divergeixen del francès pel fet que admeten oracions amb enclisi en què el verb va precedit d'altres constituents, incloent-hi el subjecte. De fet, l'enclisi és el patró més comú a les oracions principals d'aquestes llengües fins el segle XIV (encara que la proclisi també sigui possible en el mateix tipus de configuracions). L'altíssima freqüència d'oracions que presenten enclisi tot i no tenir el verb en primera posició –concretament les del tipus (X)SV– indica que els constituents que es troben davant del verb no sempre estan tematitzats (a diferència del que passava en francès antic). L'ús tan generalitzat de l'enclisi en aquest tipus de frases fa palès el fet que les gramàtiques del català, el castellà i el portuguès antics no es poden explicar dins el marc de la llei de Wackernagel.

A més, en portuguès i en castellà el clíctic i el verb no han de ser necessàriament adjacents, sobretot a les subordinades. Aquesta estructura, coneguda com interpolació, s'ha interpretat tradicionalment com una característica de les gramàtiques que presenten els pronoms àtons en segona posició. Cal tenir present que, encara que el clíctic vagi normalment en segona posició, en aquest tipus de construccions també es pot donar l'ordre 'nexa subordinant – XP – clíctic'.¹³ D'altra banda, la interpolació no es documenta en català i en francès antic només se'n troben exemples residuals (són estranys i no van més enllà del segle XII).

Respecte als dominis no finits, les llengües romàniques també presenten diferències. Les oracions d'infinitiu del francès antic, per exemple, manifesten una marcada preferència pels pronoms tòncics en lloc dels àtons.¹⁴ D'altra banda, mentre que en català hi ha enclisi generalitzada a l'infinitiu, en portuguès i en castellà hi ha variació entre enclisi i proclisi a les oracions d'infinitiu.

¹³ Vegeu els exemples següents:

- (i) *E sse **pela uentujra** uos alguen a dita vya enbargar*
[Portuguès. Any 1296. Martins (2001: 377)]
- (ii) *So cierto que **tan buen entendimiento** vos Dios dió...*
[Castellà. Segle XIV. Rivero (1997: 180)]
- (iii) *si **vos** lo bien sopiésedes qual es e quan preçiado.* [Castellà. Segle XIV. *Buen Amor*: v. 732c; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 189, 5b)]
- (iv) *que **la muger** le byen quisysese.* [Castellà. Segle XV. *Corbacho*: 81; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 189, 5c)]

¹⁴ Aquesta situació canviarà parcialment a partir del francès mig [cf. Kok (1985)].

Podem destacar com a trets comuns a totes les llengües romàniques: la proclisi generalitzada a les frases finites negatives, la proclisi com a estructura no marcada a les oracions subordinades finites, una forta preferència per l'elevació de clíctic a les construccions d'infinitiu i la possibilitat d'admetre pronoms tòpics en contextos que posteriorment requeriran pronoms àtons.

Un cop acabada aquesta caracterització general de la sintaxi dels clítics de les llengües romàniques antigues,¹⁵ passem a examinar algunes d'aquestes llengües amb més detall. El fet de conèixer les gramàtiques del francès, portuguès i castellà antic ens permetrà descriure el català antic des d'una perspectiva comparativa que ens facilitarà la interpretació de les dades i, a grans trets, marcarà el punt de partida de l'anàlisi que proposarem.

3.2.1. Francès antic

A les oracions de verb finit del francès antic, els pronoms àtons poden ser proclítics quan no apareixen en primera posició (és a dir, o bé quan van precedits com a mínim d'un constituent, o bé en frases negatives i subordinades) fins i tot en casos en què el verb és un futur o un condicional sintètic – vegeu (37a) a (37j). En cas contrari són enclítics – vegeu (37k) a (37m). És a dir, quan el verb és el primer constituent de la frase, la impossibilitat de col·locar el clíctic en posició inicial determina que hi hagi enclisi obligatòria (i no proclisi).¹⁶

- (37) a. *E cest áfaire li mustrad é sun conseil li dunad que...* [*Quatre Livre des Rois*; Kok (1985: 75)]
- b. *Toutes ces choses te presta Nostre Sires* [*Queste*; Kok (1985: 74)]
- c. *Il le me dunad á sun plaisir é jo li rend pur lui servir* (*Quatre Livre des Rois*; Kok (1985: 75)]
- d. *a chest consaus s'acordent tot li baron* [*Clari* ; Kok (1985: 75)]
- e. *L'endemain se partirent de Wincester* [*Mort Artu*; Kok (1985: 75)]
- f. *Ne m'en chaut, fet Lancelos* [*Artu* ; Kok (1985: 75)]
- g. *Respundi li evesches: 'Ne t'apelai pas, ...* [*Quatre Livres des Rois*; Kok (1985: 75)]

¹⁵ No examinem totes les llengües romàniques, però cal tenir en compte que les que hem descrit exemplifiquen tots els patrons possibles en aquestes llengües. Els clítics del gallec, el portuguès i el castellà antics presenten la mateixa distribució sintàctica i, de la mateixa manera, l'occità s'agrupa amb el català. Alguns dialectes de l'italià antic serien similars al francès i d'altres s'assemblarien més al grup gallec/portuguès/castellà o al grup català/occità.

¹⁶ Quant a les oracions d'imperatiu Kok (1985: 78-79) dona un seguit d'exemples que mostren el fet que en francès antic hi ha enclisi en frases en què el verb es troba en primera posició (V1) i proclisi en frases en què apareix en segona posició (V2), tal com passa amb les declaratives:

- (i) *Respundi Helyseu li prophetes: 'Un vaissel nuvel me portéz é sél m'í metéz!'* [*QLR*; Kok (1985: 78)]
- (ii) *a autre le demandez* [*Artu*; Kok (1985: 78)]
- (iii) *Puis en va devant en Galgala, é jo te siwerai* [*QLR*; Kok (1985: 79)]
- (iv) *Respundit Anna: 'Ne me tient si'* [*QLR*; Kok (1985: 79)]

- h. *et avoit une crois en mi le front qui li avoit esté faite d'un caut fer* [Clari; Kok (1985: 75)]
- i. *e commanda qu'il li fust amenés* [Sully; Kok (1985: 75)]
- j. *Jo te liverai tun enemí, é si li fras quanque te plarrad* [Quatre Livres des Rois; Kok (1985: 75)]
- k. *Allez en est en un verger suz l' ombre.* [Roland: 11, citat per Hirschbühler i Labelle (2004: 2a)]
- l. *Vait s'en li pople.* [Alexis: CXXI, 1, citat per Hirschbühler i Labelle (2004: 2b)]
- m. *Amerai le je s' il ne m' aime?* [Cligès: 493, citat per Hirschbühler i Labelle (2004: 2b)]

A les oracions en què hi ha enclisi tot i que el verb no ocupa la primera posició, els constituents que precedeixen al verb estan tematitzats i, per tant, separats del verb per una pausa prosòdica. Prosòdicament aquestes estructures són equivalents a les que tenen el clític en posició inicial absoluta – vegeu (38a) a (38j).

- (38) a. *Sire, icestui escu, veïstes le vos onques mes?* [Artu; Kok (1985: 82)]
- b. *Ha! Diex, faudra me ja mes ceste dolor?* [Queste; Kok (1985: 83)]
- c. *Par la foi que vos devez monseigneur le roi, dites moi ce que vos en savez* [Artu; Kok (1985: 85)]
- d. *Et por Dieu saluez moi monseigneur Lancelot* [Artu; Kok 1985: 85)]
- e. *Pou çó, sire Deus, la parole que tu as parlé de mei é des miens, furnis la que ele seit éstable finablement* [Quatre Livres des Rois; Kok (1985: 85)]
- f. *Mais, Sire, si cume tu es veïrs Déu, guarís nús de lur maíns* [Quatre Livres des Rois; Kok (1985: 85)]
- g. *Rois Artus, se tu es si droituriers come rois doit estre, tien moi a droit en ta cort* [Artu; Kok (1985: 85)]
- h. *Cum il vint a únes loges á pasturs en cel chemin, truvad í les freres Achazie* [Quatre Livres des Rois; Kok (1985: 80)]
- i. *E quant li reis out enquis des nuvels de Uríe, cumandad lui qu'il returnast á sa maisun* [Quatre Livres des Rois; Kok (1985: 80)]
- j. *E se aucuns de vos, ce dist Deus, demandoit son pere del pain, donroit li ses peres en liu de pain pieres* [Sully; Kok (1985: 83)]

A les subordinades, tal com s'ha esmentat anteriorment –vegeu (37h) a (37j)– normalment hi ha proclisi, però també es pot trobar algun exemple rar d'enclisi¹⁷ – vegeu (39a). A més, es documenten alguns casos (comptats) d'interpolació a les subordinades, però en general els clítics d'objecte són sempre adjacents al verb:

- (39) a. *é tele serra ke cornerunt li les orilles, á celui qui l'orrad* [*Quatre Livres des Rois*; Kok (1985: 81)]
- b. *ke il te plus face aorer* [*La vie de Saint Eustache*: 335; Kaiser (1992: 160) i Fischer (2002: 40, 50 i 102, 139)]
- c. *qu'il vous en mal averra* [Ramsdem (1963); Fischer (2002: 103, 140)]
- d. *et si ne le par puet ataindre* [*Yvain* 887. Moignet (1973: 130), citat per Kok (1985: 570)¹⁸]

Segons Labelle i Hirschbühler (2004) a principis del francès antic els clítics apareixien en posició postverbal darrere d'una oració subordinada adverbial, però cap al 1170 el clíctic d'objecte comença a trobar-se en posició preverbal després de la frase adverbial [Cf. Kok (1985: 90ss)].

- (40) a. [*Cum il vint a únes loges á pasturs en cel chemin*] *truvad i les freres Achazie*, [QLR. IV: 195-6, Kok (1985: 80), citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 16)]
- b. [*Quant nos lor donons nos aumosnes*] *lor faisons bien as cors*. [Sully; Kok (1985: 91), citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 17)]

Quant a les frases coordinades, els clítics dels inicis del francès antic són postverbals en el segon membre de la coordinació mentre que comencen a ser preverbals després de *et* i *ou* a les frases declaratives, les preguntes directes (de resposta sí/no) i amb imperatius, al mateix temps que es documenten com a preverbals després d'una frase adverbial [Cf. Kok (1985: 90ss)].

- (41) a. *é mist la al lit David (...) é de dras bien la cuvrid...* [QLR I: 39, citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 21)]
- b. *Levés sus et me prestés trois pains* [Sully; Kok (1985: 93), citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 22)]

¹⁷ “La postposition du PRC [pronom régime conjoint] est très exceptionnelle dans ce cas. (...) Signalons encore qu'aucun exemple n'a été trouvé de la postposition du PRC quand le verbe est précédé d'un pronom relatif”. [Kok (1985: 81)]

¹⁸ “Rarement un adverbe monosyllabique sépare le PRC [pronom régime conjoint] du verbe (...). Dans les textes en prose que nous avons dépouillés nous n'avons rencontré aucun exemple de ce genre”. [Kok (1985: 570)].

Uns 30 anys després d'aquest canvi, els pronoms àtons d'objecte comencen a trobar-se en posició inicial absoluta a les frases declaratives i a les preguntes totals (amb resposta sí/no), però no amb imperatius [Cf. Kok (1985: 90ss)].

- (42) a. *S'est il donques corrouciez a nos?* [Artu: 66, 29; Benincà (1995: 330) i Fischer (2002: 103, 141 i 135, 185a)]
- b. *Celui soir envia Boorz le chevalier ... au roi de Norgales, et li manda que ...* [Artu: 58, 1; Benincà (1995: 331) i Fischer (2002: 103, 142)]
- c. *Me fetes vos droit de doner a la reine si lonc respit?* [Artu: 68, 30; Benincà (1995: 330) i Fischer (2002: 135, 185b)]
- d. *Ou est sa feme? La nos mosterez vos?* [Orange: 528, citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 25a)]
- e. *Sire, l' ai tant quis que je l' ai trové en vostre cort.* [Perceval, in Skårup: 354, citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 25b)]
- f. *nos senefierent il qu'il estoit mortels* [Sully; Kok (1985: 91)]
- g. *Si lur dist: 'M'est vis que vostre parole est dreituriere é bone* [QLR; Kok (1985: 91)]

El francès antic, d'altra banda, presenta elevació de clític a les construccions perifràstiques. Segons Martineau (1991) l'elevació de clític és obligatòria [Cf. Kok (1985: 213ss, 413ss)].

- (43) a. *Mes ele ne la pot veoir* [La Chastelaine de Vergi: 729; Fischer (2002: 42, 53)]
- b. *Ja la voloient en feu metre / Por rostir et por greillier.* [Cligès: 5936-37, citat per Labelle i Hirschbühler (2004: 10)]

A les estructures d'infinitiu en què l'elevació de clític no és possible, en francès antic normalment s'utilitzen pronoms forts en posició preverbal –vegeu (44)– o pronoms àtons en posició postverbal –com mostren (45a) a (45e).

- (44) a. *la peüssiez veoir a lui armer grant plenté de barons* [Artu; Kok (1985: 113)]
- b. *et cil de laienz aportent cierges et tortiz por ce qu'il i veist a soi armer* [Queste; Kok (1985: 113)]
- c. *Et bien descendoies en estrange leuc, qui vois dis mils chevaliers que chascun se poine de toi ocirre* [Troie; Kok (1985: 114)]
- d. *Si sachiez que ce seroit poine gastee que de moi requerre d'amors* [Artu; Kok (1985: 114)]

- (45) a. *E vint jesque al flum Jurdan; é li barnages de Juda vint en Galgala pur venir encuntre le rei é cundüire le ultre le flum* [QLR; Kok (1985: 115)]
- b. *et y mist serganz a plenté pour garder le* [Helcanus; Kok (1985: 115)]
- c. *et quant il fu agenouilliez devant monseigneur Gauvain por doner li le vin, si commença a sozrire trop durement* [Artu; Kok (1985: 115)]
- d. *Quant la juene dame vos ot contee la raison que l'autres dame avoit de guerroier la* [Queste; Kok (1985: 116)]
- e. *car che seroit uns perix d'aler i* [Clari; Kok (1985: 116)]

D'acord amb Kok (1985) a les oracions d'infinitiu la proclisi és el patró [+marcat]. Tot i que és possible trobar frases amb pronoms proclítics (en lloc de pronoms tònic) –com les de (46a) a (46d)– cal tenir present que són rars en francès antic i que el més freqüent és l'enclisi.

- (46) a. *Lors se torna devers l'escuier qui delez lui estoit, qui les noveles del tornoiement avoit aportees et que il avoit au matin retenu por li fere compaignie* [Artu; Kok (1985: 127)]
- b. *Dont fu li empereres esbahis de li dire son corage* [Helcanus; Kok (1985: 127)]
- c. *se Diex ne vos i eust amené por le mener a chief* [Queste; Kok (1985: 127)]
- d. *Tout avant, por la grant lëauté que il savoit en eaus, osa il bien entrer en champ et se y combatre* [Philippe de Novare]

3.2.2. Portuguès medieval

En portuguès medieval l'enclisi es dóna independentment del fet que el verb vagi precedit d'un constituent o no. Com que l'enclisi només és obligatòria a les frases amb verb inicial, les oracions principals finites presenten variació entre enclisi i proclisi com s'exemplifica a (47), (48) i (49), on el subjecte va davant del verb.¹⁹

¹⁹ Segons Martins (1994, 2003), l'alternança entre proclisi i enclisi a les oracions principals suposa el contrast entre una estructura [+marcada] o emfàtica, la proclisi, i una altra de [-marcada], l'enclisi. Aquesta interpretació implica que la posició del clític a les oracions principals no marcades està motivada semànticament i que el canvi que es va donar entre el segle XIII i el segle XVI pot ser descrit com un cas de preferència creixent per la construcció més emfàtica amb l'orde clític-verb fins al punt que l'ordre invers arriba a ser molt poc freqüent. El resultat d'aquest procés és que els parlants perden la possibilitat de contrastar aquests dos tipus de construccions (com a [+marcada] i [-marcada]) i finalment interpreten la construcció emfàtica com a neutre o [-marcada]. Aquest escenari pot explicar els canvis posteriors pel que fa a la posició del clític tant en portuguès com en castellà. Com a conseqüència de la manca d'evidència de les dues posicions que poden ocupar els clítics, cadascuna d'elles amb un efecte interpretatiu particular, una nova generació de parlants acaba adquirint un ordre fix. La variació entre proclisi i enclisi encara es pot documentar en alguns dialectes portuguesos actuals. L'exemple de (i), extret d'un corpus oral, sembla donar

- (47) a. *E a donzela foi-se e deu àgua à rainha* [XIII. Piel i Mattoso (1980: 23)]
 b. *E a donzela lhe disse entom que achara um mouro doente* [XIII. Piel i Mattoso (1980: 28)]
- (48) a. *E elle outorgoulho* [XIV. Cintra (1954: 36)]
 b. *E Rotas lho outorgou* [XIV. Cintra (1954: 36)]
- (49) a. *E a aguia feze-o assy* [XV. Huber (1933: 179)]
 b. *E o asno lhe deu dous couces* [XV. Huber (1933: 179)]

L'enclisi també es documenta en estructures en què el verb va precedit per més d'un constituent, com evidencien els exemples de (50).

- (50) a. *E eu outrossy semelhaulmente obligome a defender a uos os ditos bees e erças* [Document legal, any 1291. Martins (1994)]
 b. *Enton o abade ... deitou-se aos pees do monge Libertino ... e o monge Libertino outrossi deitou-se ante os pees de seu abade* [XIV. Silva (1989: 275)]
 c. *e que quer que per esse dito procurador ou procurador ou procuradores que el fezer for feyto nos auemulo pur forte e pur firme* [Document legal, any 1279. Martins (1994)]

Així doncs, l'obligatorietat de l'enclisi es limita a oracions amb verb inicial. En el segle XIII hem de considerar estructures de verb inicial les frases introduïdes per una conjunció copulativa i les que van precedides d'una subordinada adverbial i separades d'aquesta per una pausa prosòdica. A partir del segle XIV, però, la proclisi es troba en contextos de conjunció copulativa –com es

suport a l'existència de dos significats diferenciats. El diàleg que es reproduïx a (i) va tenir lloc en una sessió de treball d'uns investigadors que estaven elaborant un atlas lingüístic. La confusió que hi ha al darrere de la interacció entre l'entrevistador i l'entrevistat està motivada per la inesperada pronúncia de la paraula *nascente*. Quan l'informant repeteix per tercera vegada la mateixa informació, canvia el patró enclític pel proclític. Així doncs, sembla legítim concloure que l'informant desitja reforçar la seva asseveració mitjançant l'ús de la proclisi com a estratègia que aporta èmfasi a la frase:

- (i) a. – *Como é que chama?*
 b. – *A gente chama-lhe o nascente*
 c. – *Como?*
 d. – *O nascente. O nascente.*
 e. – *Diga lá outra vez, faz favor.*
 f. – *A gente **lhe** chama o nascente.*
 [Portuguese dialect of Serpa. In CORDIAL-SIN: Corpus of Portuguese Dialects Syntactically Annotated]

pot veure a (51)– i a partir del XV també es documenta darrere d’una pausa prosòdica –com a (52).²⁰

- (51) a. *E ffacades dela o que uos aprouger e a tapedes eu e uós pera ñ aueren sayda contra a dicta mha casa* [Document legal, any 1353. Martins (1994)]
- b. *E por esta carta reuoramos e outorgamos e uos metemos em posse e em corporal possissom da dicta vinha* [Document legal, any 1381. Martins (1994)]
- (52) a. *segundo mais compridamente se diz nos ditos stromentos, lhe deu mais e entregou dobras douro reaes de prata de castella e destes ora em estes regnos correntes* [Document legal, any 1426. Martins (1994)]
- b. *porquanto fuy çerto ... que o dito prazo he em proueito do dito moosteiro, lhe dou mjnha autoridade hordinarja com interposiçom de degredo* [Document legal, any 1492. Martins (1994)]

Com hem vist, a les oracions principals amb verb finit hi ha variació entre enclisi i proclisi. A més, hi ha alguns tipus d’oracions principals que admeten la proclisi, com són: les oracions negatives (53), les introduïdes per un quantificador (54), per un adverbi (55), per un sintagma qu- (56), o per un sintagma focalitzat (57) que van davant del verb.

- (53) *e se alguen veer asy da nosa parte como da estraya que este noso feyto quiser britar ñõ lj seya outorgado* [Document legal, any 1277. Martins (1994)]
- (54) a. *E todo derecho assy da posse como de propriedade que eles aquiã e de derecho deuiã a auer na dita vinha **todo** o tolherom de sy e poserõno nas ditas abadessa e conuento* [Document legal, any 1347. Martins (1994)]
- b. *E **todo** o poboo se ajuntou pera veer* [XIV. Silva (1989: 491)]
- (55) a. ***Aqui** se começa huu livro que dizen Dialogo* [XIV. Silva (1989: 233)]
- b. *e como a usarõ e possoyrã **assy** a hauede uos e possoyde* [Document legal, any 1285. Martins (1994)]
- c. *e **logo** lhe abriu de todo mão que sseu era* [Document legal, any 1339. Martins (1994)]

²⁰ La proclisi en posició inicial absoluta no ha estat mai acceptada en portuguès, però se’n pot documentar algun exemple rar. Concretament, el que se cita a continuació és d’un text del segle XV que és alhora una traducció d’un text francès.

(i) *Me bastava de ti ser igual, e nom quisera mais de ti ser senhor* [Vida e Feitos de Júlio César. Eijk (1989: 47)]

d. *As lagrimas sempre me a min son velhas e pera acrecentamento sempre me son novas* [XIV. Silva (1989: 269)]

(56) a. **Quem** vos foi aqui trager para m'irdes destorvar? [XIII/XIV. Huber (1933: 189)]

b. **Que** te adusse aqui? [XIII/XIV. Huber (1933: 179)]

(57) a. **Estas pallauras e outras muitas** lhe disse dom egas moniz [XV. Pádua (1960: 144)]

b. **Huma punhada grande** te darey [XIII/XIV. Huber (1933: 285)]

c. **E tan gram ferida** lhi deu [XIV. Silva (1989: 848)]

En resum, les oracions principals en què no hi ha variació en l'ordre dels clítics són: (i) les frases el verb de les quals ocupa la posició inicial absoluta, en què sempre hi ha enclisi; (ii) les oracions negatives, en què sempre hi ha proclisi; (iii) les oracions afirmatives amb quantificadors, adverbis inductors de proclisi, i sintagmes qu- o focalitzats, que també mostren proclisi de manera generalitzada. Si deixem de banda aquests contextos, doncs, ens queden les oracions principals afirmatives 'neutres' o [- marcades], a les quals tant hi ha enclisi com proclisi.

Martins (2003) demostra que a les oracions principals no marcades hi ha un canvi gradual pel que fa a la freqüència de l'enclisi respecte a la proclisi al llarg del període medieval. Les seves dades fan palesa una marcada evolució vers l'ús de la proclisi en documents legals de l'època medieval.

(58)	1250-99	1300-49	1350-99	1400-49	1450-99	1500-49
Clític-Verb	7.1% (4/56)	24.6% (15/61)	41.9% (18/43)	78.9% (30/38)	92.7% (38/41)	98.8% (80/81)
Verb-Clític	92.9% (52/56)	75.4% (46/61)	58.1% (25/43)	21.1% (8/38)	7.3% (3/41)	1.2% (1/81)

Altres estudis basats en textos literaris ho confirmen plenament – cf. Lawton (1966), Ogando (1980), Silva (1989), Salvi (1990), Lobo (1996).

A les oracions subordinades amb verb [+finit] els pronoms àtons apareixen generalment en posició proclítica en portuguès contemporani. En portuguès medieval, però, també podem trobar alguns exemples d'enclisi a les subordinades. Les frases de (59) exemplifiquen la proclisi i les de

(60), en canvi, mostren que l'enclisi també es possible en el mateix tipus de contextos, encara que aquesta última opció sigui molt poc freqüent.²¹

(59) a. *e mado que llj ffiquen* [Document legal, any 1275. Martins (1994)]

b. *E quando Cesar viu esta cousa foi tam espantado que todolos membros lhe tremerom* [XV. Mateus (1980: 79)]

(60) a. *E mãdamos que se alguu ome demanda contra el rey peçalhy mercee en puridade* [XIII. Ribeiro (1995)]

b. *Et aquelles mourros eram tã muytos que, fiandosse ena muyteduem, partirõse e...* [Ogando (1980: 266)]

Tant les oracions subordinades com les principals en què la proclisi és obligatòria (o sia, les que van encapçalades per un quantificador, un adverbí inductor de proclisi, un sintagma qu- o un sintagma focalitzador) admeten la no adjacència entre el clític i el verb. Les frases de (61) són casos d'interpolació dins de les subordinades i les de (62) il·lustren la interpolació a les oracions principals. Cal dir, però, que la interpolació és molt més freqüent a les subordinades.

(61) a. *Se me Deus enton a morte non deu* [XIV. Nunes (1932: 225, text 109)]

b. *como se nesta carta contem* [Document legal, any 1538. Martins (1994)]

(62) a. *E ja m' el tanto mal fez* [XIV. Nunes (1932: 209, text 102)]

b. *Dom Froyaz amaua-a muyto e numca lhe tamtas cousas pode fazer que a podesse fazer fallar* [XIV. Pádua (1960: 53)]

El portuguès medieval presenta generalment elevació de clític a les oracions d'infinitiu que admeten la pujada del clític –vegeu (63). Tot i això, des dels orígens es pot trobar un reduït nombre d'exemples on no hi ha elevació –vegeu (64).

(63) a. *E disse que a posse que lha nõ queria dar* [Document legal, any 1289. Martins (1994)]

²¹ No hi ha cap autor dels que han examinat el comportament dels pronoms àtons del portuguès medieval que hagi identificat casos de proclisi en oracions de relatiu. Hi ha exemples d'aquest tipus en el portuguès dels segles XVIII i XIX.

(i) a. *Muitos Portugueses doutos seguem esta opinião, os quais riem-se de Duarte Nunes que queria se dobrassem os aa, dizendo Vãa, Menhã* [XVIII. Luís António Verney (1746: 74)]
b. *as gerações nascidas durante a reacção contra o islamismo, que surgem e agitam-se e vivem* [XIX. Alexandre Herculano. Apud Said Ali (1927:211)]

b. *e esse procurador dise a esse Alcayde sse lho querya filhar* [Document legal, any 1289. Martins (1994)]

c. *E quis-se casar com hua molher* [XV. Huber (1933: 188)]

(64) a. *E quando quiser espedirse del beigelhy a mão [...] ao senhor de que se espede e digalhy: foan tal caualeyro uos mada beygar a maa* [XIII. Citat per Silva (2003: 324)]

b. *Nom quis partir-se de aly* [XIII/XIV. Huber (1933: 187)]

Quant a les oracions d'infinitiu que no admeten elevació de clíctic, en portuguès medieval hi ha variació entre enclisi i proclisi quan van introduïdes per una preposició –vegeu (65)– i també quan són negatives –com es mostra a (66).

(65) a. *E doulhy comprido poder de stabeleçer ou sostabeleçer outro ou outros procurador ou procuradores ... e pera rreuogalos* [Document legal, any 1321. Martins (1994)]

b. *E doulhj comprido poder pera entrar a precto ... E pera sostabeleçer procurador ou procuradores ... e pera os reuogar* [Document legal, any 1317. Martins (1994)]

(66) a. *Et quando vio que o nom queriam créer nen castigarse por el* [Ogando (1980: 270)]

b. *E que ora o dicto priol ... lhis daua tam pequeno pam aluo e carne ou pescado e tam maaos vinho que nõ queriam beuer nen sse mãteer pelo dicto* [Document legal, any 1364. Martins (1994)]

Com a últim comentari pel que fa al portuguès medieval, noteu que es poden trobar formes pronominals tòniques en contextos en què en portuguès actual només s'admetria el pronom àton o una estructura de doblament de clíctic. Aquests pronoms tònicos són sempre acusatiu o datiu.

(67) a. *E o ermitam seruo de Deus, pois vio ele e seus companheiros...* [XIV. Mattos e Silva (1989: 229)]

b. *e o senhor disse ao alcayde que sse lh'o furtassem per ssua maa guarda que enforçariam elle* [XV. Huber (1933: 174)]

c. *Eu dõ pedro soarez dauãdito que esta carta encomendej a fazer ela dãte homees cõ mas maos roboro* [document legal, any 1277. Martins (1994)]

d. *e as Justiças nõ agrauen eles cõtra sas forças* [XIV. Martins (1994)]

e. *Mais qualquer cousa que a el deua seer dada segalhj dada pelos ouençaes ... do monesteiro* [document legal, any 1261. Martins (1994)]

- f. *E deuedes dar a mjn en todos dias de mha uyda en cada huu ano por dia de pasqua huu carneyro* [document legal, any 1299. Martins (1994)]

3.2.3. Castellà medieval

A continuació veurem que els pronoms àtons del castellà medieval presenten una distribució sintàctica similar a la dels clítics del portuguès medieval. A les frases que tenen el verb en segona posició (V2) hi ha variació entre proclisi i enclisi, com es pot veure a (68) i (69).

(68) a. *el rey dioles fideles* [XII. Menéndez Pidal (1946: 1159, línia 3593)]

b. *El rey lo ha uedado* [XII. Menéndez Pidal (1946: 910, línia 42)]

(69) a. *e agora llaman le Barcelona* [XIII. Menéndez Pidal (1978: 10b)]

b. *e.oy.en dia le llaman Tarraçona* [XIII. Menéndez Pidal (1978: 10b)]

L'enclisi es dona en frases en què el verb va precedit de més d'un constituent –vegeu (70), però en aquests contextos també és possible que hi hagi variació entre enclisi i proclisi. L'exemple de (71) evidencia que els pronoms àtons poden ocupar ambdues posicions (proclítica i enclítica) fins el Segle d'Or.

(70) *aún çerca o tarde el rrey querer me ha por amigo*, [XII. *Çid*: v. 76; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 198, 17a)]

(71) *otro en la noche fuese el Duque con su gente, e yo con ellos ... y otro día de mañana nos hecimos a la vela* [XVI. Keniston (1937: 94)]

Fins el segle XIV, les oracions de verb inicial (V1) només admeten l'enclisi. A partir del XIV, després d'una conjunció copulativa, es documenten tant la proclisi com l'enclisi –vegeu (72). A la mateixa època, trobem pronoms àtons proclítics després de la pausa prosòdica que segueix a les oracions subordinades adverbials avantposades –com la de (73b), en contrast amb (73a). Des del segle XV, la proclisi és possible també en oracions encapçalades per un sintagma tematitzat correferent amb un pronom de represa que es troba a l'interior de la frase (o sia, configuracions de dislocació a l'esquerra amb clíctic) –vegeu (74b) amb proclisi en contrast amb (74a) amb enclisi. En aquest últim cas, el clíctic també pot aparèixer darrere d'una pausa prosòdica.

(72) a. *e mandolas fenchir de arena* [XIV. Menéndez-Pidal (1965: 325)]

- b. *e le desamo de allj adelante* [XIV. Menéndez-Pidal (1965: 324)]
- (73) a. *e quando es sannudo, paransele los oios bermeios como el rubi* [XIII. *Ajedrex*; Granberg (1988: 137)]
- b. *E quando llegaron a su señor, los vio luego, les preguntó, e les dixo...* [XIV. *Zifar*; Granberg (1988: 141)]
- (74) a. *ca al rey viénele brauesa* [Flores; Granberg (1988)]
- b. *A este rey Carlos le tomó a çeçilla el rey don Pedro III de Aragon* [Diego de Almela; Granberg (1988)]

A partir del segle XVI els clítics ja poden ocupar la posició inicial absoluta, però aquesta distribució no esdevé general fins el segle XVII.²²

- (75) *Te quexas porque gozauas la cosa que en el mundo mas amauas* [*Question de amor de dos enamorados*; Keniston (1937: 95)]

Granberg (1988) demostra que la gramàtica dels clítics del castellà medieval del segle XIII presenta moltíssimes similituds amb la dels pronoms àtons del gallec actual. És a dir, la negació, les estructures de focalització, l'ús de determinats adverbis, quantificadors o sintagmes qu-²³ indueixen l'ordre proclític a les frases principals. Com ja hem vist en els epígrafs 3.1.1 i 3.2.2, en portuguès medieval i modern es dona proclisi en el mateix tipus de configuracions. Com que el gallec i el portuguès no presenten diferències pel que fa als aspectes que examina Granberg, podem concloure que la proclisi de les oracions principals del castellà medieval respon al mateix tipus de contextos que la del portuguès medieval –compareu el que s'ha dit a l'epígraf 3.2.2. amb els exemples que es llisten a (76).

- (76) a. *El rey don Sancho non se touo por pagado* [EG; Granberg (1988: 131)]
- b. *nunca se allegó al rey* [EG; Granberg (1988: 131)]
- c. *A ti adoro, a ti me clamo* [ATII; Granberg (1988: 135)]

²² Keniston (1937: 95) deixa clar que es tracta d'una posició pràcticament desconeguda en el segle XVI: "This position is almost unknown in the sixteenth century".

²³ Fontana (1993: 270) explica: "In contrast to the characteristic V_[+inf]-Cl configurations seen in yes/no questions such as those in the examples below, wh- questions in medieval or renaissance Spanish invariably manifest the Cl-V_[+inf] configuration, with the clitic immediately following the wh-expression and preceding the verb. This is true for all the texts I have surveyed, from the XIIth to the XVIth century".

- d. **Al Señor** lo farás [Faz; Granberg (1988: 135)]
- e. **Mayor mal** les fizo [Faz; Granberg (1988: 135)]
- f. **Este nombre** le puso el rey Ninno que la pobló [Sem; Granberg (1988: 134)]
- g. *Et desta guisa* las fallan et non dotra [Lap; Granberg (1988: 159)]
- h. *et tan fieramientre* los ferieron que por merced de Dios fueron uençudos los moros [EE; Granberg (1988: 159)]
- i. *Sennor infante, agora* vos he dicho... [Libro de los Estados; Granberg (1988: 153)]
- j. *E bien* le semejó que era tan aliuiada de sus pecados que bolaria [SME; Granberg (1988: 158)]
- k. **Mal** te conseiauan yr sin mio conseio [EG; Granberg (1988: 158)]
- l. **Aqui** se comiença el iuego del grant açedrex [Ajed; Granberg (1988: 162)]
- m. *et ali* les dio quanto ouieron menester [EG; Granberg (1988: 162)]
- n. *rogóles quel ... uiniesen aiudar; et asi* lo fizieron [EG; Granberg (1988: 165)]
- o. *Et aun* te dize más Nuestro Sennor [EE; Granberg (1988: 170)]
- p. *Et tanto* se enfria de dia que non puede della beuer ningun omne [Sem; Granberg (1988: 160)]
- q. *E mucho* se maravillaron todos [Plaç; Granberg (1988: 160)]
- r. **Poco a poco** los destroyré delante ty [Faz; Granberg (1988: 160)]
- s. *e todo* lo metieron a espada que ninguna cosa non dexaron y uiua [GE; Granberg (1988: 150)]
- t. *Et en todas guisas* se muestran en ella la complixon de Uenus [Lap; Granberg (1988: 159)]
- u. *En las manos las tiene e amas* las cató [PMC; Granberg (1988: 149)]
- v. ¿**Qué** me darás? [Faz; Granberg (1988: 132)]
- x. ¿**Por qué** nos faze el Criador esto? [Faz; Granberg (1988: 132)]
- y. ¿**Quántos** cavalleros se podiran aver aqui en la villa [Zifar; Granberg (1988: 133)]

z. *El oro e la plata ¿quien vos lo podrie contar?* (PMC: 1214; Fontana (1993: 270))

Quant a les subordinades, l'ordre no marcat és la proclisi, tal com passa de manera general a les llengües romàniques.

(77) a. *et digales que las farà mucho dalgo et mucho de plazer si foren obedientes* [Por; Granberg (1988: 47)]

b. *Et es bona contra malanconia et presta mucho alas postemas que se fazen en los oios* [Lap; Granberg (1988: 35)]

També es donen exemples d'enclisi. En aquesta línia, Granberg (1988) aporta exemples de pronoms àtons enclítics en diferents tipus d'oracions subordinades: completives seleccionades pels verbs *dezir*, *contar*, *acaesçer*, *auenir*, *saber*, *fallar*, *ser conocido*, *ver*, *oyr*, *sonnar*; subordinades causals, resultatives i relatives. Vegeu a continuació alguns exemples de Granberg.

(78) a. *Et dizen en las uidas que fazien los de Persia que un rey conseiose con sus aguaziles ... et dixol unodellos...* [Por: 46; Granberg (1988: 113)]

b. *E por ende dizen que quien non cata adelante cáese atras* [Zif: 405; Granberg (1988: 114)]

c. *E auino assi aquell anno que est emperador Tiberio luego en comienço del su regno mostrosse por muy mesurado* [EE: 71; Granberg (1988: 115)]

d. *E vi que en la rreligion pensar es bien porque el que en ella pensare omillase e tienese por pagado con lo que ha* [CeD A: 30; Granberg (1988)]

e. *Et su uertud es atal que el que trae consigo acaésce el oluidamiento de todas las cosas* [Lap: 56; Granberg (1988)]

f. *Entonz cayó grand sequedat en la tierra que nin louié nin arauan nin senbrauan; pues el rey a tiempo solto aquel obispo, et luego al dia luvio mucho et crecieron los frutos que algunos auenturaronse a senbrar* [EG: 97; Granberg (1988: 98)]

g. *Entonz ouo y un electo Clemens, que por miedo de los Almoades uinose a Talauera, et alli moró, fasta que murio* [EG: 63; Granberg (1988: 98)]

En contrast amb l'elevada freqüència de l'enclisi a les oracions principals, sobretot fins a finals del segle XIV, a les subordinades aquest ordre presenta una freqüència molt baixa. A continuació reproduïm els resultats de Nieuwenhuijsen en què s'il·lustra la freqüència de l'enclisi en aquests dos tipus d'oracions finites del castellà dels segles XII a XVI. Cal tenir en compte que les dades corresponents a les oracions principals inclouen els contextos de proclisi obligatòria. Si fossin exclosos, els valors de l'enclisi a les oracions principals encara serien més alts.

(79) Avantposició vs. posposició del pronom àton, en general i en oracions principals i subordinades²⁴

	XII <i>Fazienda</i>	XIII <i>CG</i>	XIV <i>Sumas</i>	XV <i>Varones</i>	XVI <i>Guerras</i>
general	37% (102/279)	57% (158/279)	63% (178/281)	87% (225/260)	95% (303/319)
princ.	18% (38/212)	15% (20/136)	21% (24/113)	65% (63/97)	91% (154/170)
subord.	96% (64/67)	97% (138/143)	92% (154/168)	99% (162/163)	100% (149)

En castellà medieval la interpolació es dona tant a les oracions subordinades com a les principals en què hi ha proclisi obligatòria. Tal com passava en portuguès medieval també és més freqüent a les subordinades –vegeu (80).

- (80) a. *si vos lo bien sopiésedes qual es e quan preçiado*. [XIV. *Buen Amor*: v. 732c; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 189, 5b)]
- b. *Si me tú quisieres honrar, déxame en estos canpos seguro*, [XIII. *Calila*: 308; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 191, 7d)]
- c. *non sé fuerte nin reçio, que se contigo tope*, [XIV. *Buen Amor*: v. 187c; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 192, 7e)]
- d. *creyóla e tomó una sogá que le ella enbió*. [XV. *Corbacho*: 80; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 192, 7f)]
- e. *Et acaesçe así como a los cabellos que, quando los omne tiene en la cabeça, péinalos et úntalos con las mejores unturas ...* [XIII. *Calila*: 107; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 192, 8b)]
- f. *assi como les dios auie prometido* [XIII, Alfonso X, *General Estoria*: Tomo I, 60; Fischer (2002: 40, 48)]
- g. *Si me lo la tu graçia quisiesse condonar, Sennor, aquí querria de mi grado finar*, [XIII. Berceo, *San Millán*: 60c; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 192, 8a)]
- h. - *Assí me Dios ayude - dixo ella - , no sé que le nunca vi que me miembre*. [XV. *Amadís*: I, 117; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 191, 6e)]
- i. *¡Ya nunca vos yo mas veré!* [XIV. Chenery (1905: 123)]

²⁴ Aquestes dades han estat extretes del treball de Dorien Nieuwenhuijsen, “Cambios en la colocación de los pronombres átonos”, a Concepción Company ed. (en premsa) *Sintaxis Histórica del Español*. 2 vols. México: UNAM & Fondo de Cultura Económica.

- j. *Todos se luego ayuntaron* [XIV. Chenery (1905: 123)]
- k. *Asi les Dios aluengue los dias de las vidas* [XIV. Chenery (1905: 123)]
- l. *Por qué me non recudes?* [Berceo, *Milagros*; Rivero (1991: 245)]

A les construccions d'infinitiu, l'opció no marcada en castellà medieval és la pujada de clíctic en els contextos que l'admeten (és a dir, el verb dels quals la permet) –com a (81), però també es troben exemples de clíctització del pronom àton al verb infinitiu –a (82). Per a més informació sobre aquest tema vegeu Granberg (1988).

(81) a. *Et el moço leuol alla e Lamec començol a preguntar* [GE; Granberg (1988: 303)]

b. *e non los puede desamparar* [GCon; Granberg (1988: 299)]

(82) a. *E el rey ... dudó si era aquella su muger, e començó a sonreirse* [Zifar; Granberg 1988: 327]

b. *non podra nozir le ningun poçon que beua* (Lap; Granberg (1988: 320)]

Fora dels contextos amb pujada de clíctic, a les oracions d'infinitiu introduïdes per una preposició –de (83)– i a les oracions d'infinitiu negatives –com les de (84)– es documenta tant l'enclisi com la proclisi.²⁵

(83) a. *que la iglesia de Calaforra uos sea tenuta de refazer uos lo* [DL: 86, 1227; Granberg (1988: 264)]

b. *Et nenguno non sea osado de les fazer otro pecho njn de los peyndrar* [DL: 186, 1233; Granberg (1988: 269)]

(84) a. *que gran ventaja es ver omne como fiere e non le enbargar el sol nin polvo* [Doze; Granberg (1988: 266)]

b. *que ganándolo te sea grand onrra, e non poderlo ganar poca nengua* [Doze; Granberg (1988: 266)]

²⁵ Però, segons Granberg (1988: 268ss) els exemples de proclisi a les oracions d'infinitiu introduïdes per una preposició són molt poc freqüents fins a mitjans del segle XIII.

D'altra banda, també cal recordar que el castellà medieval i preclàssic admeten pronoms tòpics sense doblament de clíctic –com a (85).

- (85) a. *al logar onde dios mando ami salir* [Alfonso X, *General Estoria*: I.65r; Fischer (2002: 45, 64)]
- b. *Pues sepa V. M. ante todas cosas que a mí llaman Lázaro de Tormes* [Lazarillo: cap. I, 1; Fischer (2002: 61, 99)]
- c. *E dixo a ella* [Fazienda: 47; Nieuwenhuijsen (en premsa)]
- d. *mas yo gradesco a vos lo que fezistes* [Sumas: 75.16; Nieuwenhuijsen (en premsa)]
- e. *Patronio, a mi contesce con un omne asi* [Lucan; Fontana (1993: 402)]
- f. *al logar onde dios mando a mi salir* [GE; Fontana (1993: 317)]

Després d'examinar els exemples del francès, el portuguès i el castellà medievals, podem concloure que hi ha una sèrie de patrons que permeten descriure la col·locació dels clítics de manera força general (a les llengües romàniques). Així doncs, a continuació emprendrem l'anàlisi i descripció de la distribució dels pronoms àtons del català medieval tenint en compte aquests patrons com a punt de partida.

3.3. EL CATALÀ MEDIEVAL

Comptem amb un bon nombre de treballs sobre l'ordre dels clítics en català antic. El més recent i de referència obligada, ha estat el de Fischer (2002). Segons aquesta autora,²⁶ el català antic dels segles XIII al XV es diferencia de la resta de llengües romàniques pel que fa als aspectes següents:

- A. L'ús de pronoms àtons enclítics tant en oracions principals com en subordinades.
- B. L'enclisi verbal es freqüent tant si el verb és el primer constituent de la frase com si hi ha un altre constituent.
- C. L'enclisi no es documenta en oracions negatives (amb el marcador negatiu).
- D. Des del principi els clítics poden trobar-se en primera posició a les oracions coordinades i fins i tot després d'una pausa prosòdica.
- E. La interpolació no es documenta.
- F. l'elevació de clíctic al verb finit és obligatòria a les configuracions de control i a les causatives.
- G. Els pronoms tòpics poden trobar-se tant sols com reduplicats
- H. El futur es pot construir tant de manera analítica com sintètica

²⁶ Vegeu Fischer (2002: 51-52)

Una primera aproximació a les dades que hem pogut recollir de diverses fonts,²⁷ entre elles el llibre de Fischer (2002) i el de Par (1923), ens mostra que el català antic no és diferent de la resta de llengües romàniques pel que fa als aspectes esmentats anteriorment.

Cal tenir en compte que l'enclisi a les frases principals i a les subordinades –és a dir, A– no només és una característica del català antic sinó que, com s'ha pogut veure als epígrafs 3.1 i 3.2, també es documenta en castellà i portuguès medievals i en gallec i portuguès actuals. A més, també hi ha estudis que fan palesa l'existència d'enclisi a les oracions subordinades del francès antic –cf. Labelle i Hirschbühler (2004).

D'altra banda, tant el català medieval com el castellà, el portuguès, l'occità medievals i algunes variants de l'italià comparteixen el fet de poder presentar enclisi del pronom àton tant en frases de verb inicial (V1) com en frases en què el verb apareix en segona o tercera posició (V2, V3) –o sia, B.

A més, pel que fa a C, molts autors han fet notar que l'enclisi no es dona en oracions finites negatives ni tan sols en les llengües que admeten enclisi actualment.

Quant a D, com demostren Labelle i Hirschbühler (2004), el francès antic del segle XII presenta el mateix patró proclític que el català en configuracions similars. El castellà i el portuguès manifesten aquesta possibilitat entre els segles XIV i XV.

L'absència d'interpolació en català antic –és a dir, E– i el fet que això apropa el català al francès antic²⁸ ha estat una de les conclusions recurrents dels diferents estudis –cf. entre d'altres, Ramsden (1963).

Respecte a F, una revisió acurada de part de l'obra de Francesc Eiximenis i de les obres completes de Joan Roís de Corella, a més de les dades que ofereix Par (1923), entre d'altres autors, ens permet afirmar que l'elevació de clític no és obligatòria en català medieval, tot i que es tracta d'una construcció poc freqüent (tal com passa en castellà i portuguès medievals).

De la mateixa manera, el català medieval s'assembla al castellà i al portuguès medieval en el fet que els pronoms tòpics poden aparèixer en configuracions en què les respectives llengües modernes només admeten pronoms àtons o doblament de clític – o sia, G.

Finalment, el futur i condicional analítics (la mesoclisi) es donen en una gran varietat de llengües romàniques: català medieval, castellà medieval, portuguès medieval, gallec medieval i portuguès actual. En portuguès contemporani la mesoclisi i la proclisi es troben en distribució complementària, però en portuguès medieval la variació entre mesoclisi, enclisi i proclisi era freqüent. Cal afegir, però, que en algunes variants del portuguès actual la mesoclisi ha desaparegut.

²⁷ En espera de poder disposar del corpus definitiu.

²⁸ En francès antic es troben exemples comptats d'interpolació residual en els primers textos. En aquesta línia potser l'estudi dels textos catalans primitius permetria demostrar l'existència d'interpolació residual en un primer moment.

Així doncs, tenint en compte que el català medieval no és diferent de la resta de llengües romàniques, passem a la descripció i explicació de l'ordre de clítics en aquesta llengua.

3.3.1. *Oracions amb verb [+finit]*

Tot i que l'enclisi i la proclisi es donen tant en oracions principals com en oracions subordinades, hi ha una assimetria clara entre el comportament dels clítics a les principals i a les subordinades. En aquestes últimes l'enclisi és rara –vegeu (86).

- (86)a. ... *prec-vos, séiner, qe no-m fazats anar a Teragona, car jo són de longa terra, et és-me gran enug e gran mal treit l'anar a Teragona* [XIII. *Carta a l'arquebisbe de Tarragona* (1215-1225), Moran i Rabella (2001: 102-103)]
- b. *E trametet-nos les actes del pleit d'en Joverre e aqueles d'en R. De Cervera de l'ariachonat com fo citat ni com donà's la sentència ... que mestre Andreu lo vol tenir en cort lo pleit.* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
- c. *e-l qual li féu gran pahor en son venir, car dubtà'l molt fortment, per ço car li tenia por* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 48, 8; Fischer (2002: 143, 198)]
- d. *e les gens sabien lo rey tan just, que desperaven-se de ell quant lo havien offès* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 115, 6; Fischer (2002: 39, 47)]
- e. *e-ls juheus no-s gordaven de ell, car cuydaven-se que fos juheu* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 122, 2; Fischer (2002: 176, 240)]
- f. *que la dita infanta portà-li ans que fos sa muller; e tenia-les dins sa cambra, tancades dins un cofre* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 34, 20; Fischer (2002: 37, 43b i 176, 237)]
- g. *E diu que lo primer respòs-li hòrreament e ab males paraules* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 65, 13; Fischer (2002: 38, 46; 140, 196 i 143, 199)]
- h. ... *dien que dix-li Nostro Senyor així* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 68, 4; Fischer (2002: 180, 247)]
- i. *E nos, ab ira que.n haguem, donam tal de la ma en la sageta que trencam la, e exia.ns la sanch per la cara a enjus* [Jaume I. *Crònica*. 1313-1343; Russell-Gebbett (1965: 147)]

A les principals, en canvi, és l'ordre dominant en l'època medieval i perdura de manera residual fins a l'època moderna –vegeu (87).

- (87) a. *Et comannà·l·en Mir Arnal que ... Mir arnall sí alberg ab Guilelm Arnal.* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095), Moran i Rabella (2001: 58-60)]

- b. *Et dixit mihi Guilelm Arnall, et coveng·m·o che no siria mos dons ni ma folia per nullo ingenio.* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)*, Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- c. *Et fui rancurós de Guilelm Arnal e ssón·o del fil* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)*, Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- d. *Et rancur·me'n del castel de Caboded hon jo pris podstad per mal che Mir Arnall m'avia fait* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)*, Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- e. *e rredi·l a Guilelm Arnall aissi com jo·l·i avia comanad; et él redé·l a Mir Arnal et fed·l·en fer convenença che no m'estacàs dret e che no·l me fedés sens él.* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)*, Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- f. *Et fforon·ne judicis donads et aculids, et Mir Arnall fer no·ls me vog.* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)*, Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- g. *Ahí ilex tras·ne I libre que vené LX sol. a·n P. Vila, e trash·ne autre que vené a la Corit XX e V sol, perquè, senors, l'esgléria n'é pis servida.* [XII. *Greuges dels homes de Sant Pere de Graudescales*, Moran i Rabella (2001: 68-70)]
- h. *E anant veng I joven obestar, per nom Joan de Sen Climenz, que ere natural de za Corit, e pres·lo per que·ocom d'aver que·s avie, e pres z'aver seu; e com lo se·n menave pres [e] él <e> no volie anar, e per zo, car él no volie anar, pres·lo pez collons e cuidà·l ociure, e teng·lo pres e fet·llo rembre, e ag·ne tot lo seu per nelet que él no avie, e can exí de son poder fer·lo jurar manvés que no se·n clamarie.* [XII. *Greuges dels homes de Sant Pere de Graudescales*, Moran i Rabella (2001: 68-70)]
- i. *e per aquels dos besans deg ésser perdud en infern e estec·ne XXX dies en pena* [Final del XII o començament del XIII. *Homilies d'Organyà i de Tortosa* [Text d'Organyà], Moran i Rabella (2001: 92-93)]
- j. *E liure·us lo castel de Lorenz a tota vostra voluntat en aital guisa* [XIII. *Rendició del castell de Llorenç (1211)*, Moran i Rabella (2001: 98)]
- k. *E jo tramís·vos missatge per l'abat de la Portela qe·m enviàssets escrits los clams <clams> qe Na Blanca faïa de mi.* [XIII. *Carta a l'arquebisbe de Tarragona (1215-1225)*, Moran i Rabella (2001: 102-103)]
- l. *Et é·li tramesses cartes e molts missatges que ela se·n vingés devés mi et el meu, e ela anc fer non·o volg.* [XIII. *Carta a l'arquebisbe de Tarragona (1215-1225)*, Moran i Rabella (2001: 102-103)]
- m. *E respòs·li Nicholau: "Madona, què directz en les altres coses ..."* [Primer quart del segle XIII. *Reconeixement de deutes a Pere de Canet*, Moran i Rabella (2001: 106-107)]

- n. *et ela anà·i e demanà a Nicholau si avia madona dites aqueles paraules* [Primer quart del segle XIII. *Reconeixement de deutes a Pere de Canet*, Moran i Rabella (2001: 106-107)]
- o. *Emèn-li lo faliment e la dessionor que li féu ab aver e ab sagrament juran ab ses pròpies mans* [Traducció al català de la primera meitat del segle XIII. *Usatges de Barcelona*, Moran i Rabella (2001: 110-113)]
- p. *E deïm-vos e conseïllam-vos per bon conseil que vós ans vos possetz ab totz vostres enemics, e que aquestz façatz anar ahontadament, e que us percacetz com puxats servir la cort, e així vençrem-los totz.* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
- q. *Estirs deïm-vos que façatz saber a n'A. De Mosset que ... no fale* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
- r. *E donam-vos per conseil dret que façatz posar lo degà ab lo prior* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
- s. *E vistes les letres, trametet-nos vostra voluntat* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
- t. *E·l ceg ... segí·l en totes bones obres* [XIII. *Homilies: 4r3*]
- u. *e dezien-li que calàs; e com éls més li manazaven, él màs li cridave* [XIII. *Homilies: 3v19-20*]
- v. *I. jorn sdevench-se que I. juheu vench a aquell sant hom, e desputave's ab aquell de la santa trinitat de Déu* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles: 56, 1*; Fischer (2002: 6, 11 i 178, 243a)]
- x. *E Vós havets-me dit que ...* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules: 24, 23*; Fischer (2002: 176, 238)]
- y. *e lo pagès dix-li tot son fet* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni: 80, 19*; Fischer (2002: 179, 245)]
- z. *E lo Comte donà-li una roba de seda e cent dobles* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc: 59, 5*; Fischer (2002: 38, 45)]
- aa. *Dic-vos, de veritat, que serà forçat entrar d'ací avant* [XVI. Cristòfol Despuig, *Los Col·loquis: 80, 6*; Fischer (2002: 54, 77)]

bb. *Anem, pues, de Lucrècia a veure la bellesa; mostram-li mon ardor, ma flama, ma tendresa* [XVIII. Joan Ramis, *Lucrècia*: 170, 16; Fischer (2002: 54, 79)]

3.3.1.1. Oracions principals

Cal distingir, en primer lloc, les oracions principals negatives de les afirmatives. A les primeres no hi ha variació entre proclisi i enclisi (els pronoms àtons sempre són proclítics), mentre que els clítics de les segones poden ser tant preverbals com postverbals.

3.3.1.1.1. Oracions principals negatives

Com a la resta de llengües romàniques, el patró configuracional de les oracions principals negatives del català medieval és la proclisi. En aquest cas no hi ha variació entre proclisi i enclisi – com es pot veure a (88). L'últim exemple –o sia (88j)– evidencia que la llengua ha seguit sempre el mateix patró en aquest tipus de configuracions, fet que s'ha de relacionar amb la presència del marcador negatiu, la conjunció negativa *ni* o un quantificador que expressi la negació.

- (88)a. *e servirien al rey al mils que purien, e no s partirien d'ell* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 75, 4; Fischer (2002: 35, 33)]
- b. *E no em meravell si no ho pots entendre* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 24, 26; Fischer (2002: 7, 13 i 190, 267)]
- c. *No us deïa io, madona, que aquest hom era diable infernal?* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 31, 14; Fischer (2002: 32, 25b)]
- d. *e desijaren perffecció, e null temps no la agren* [XIII. Ramon Llull, *Gentil*, 55, 94-95; Pérez-Saldanya, “La negació i la concordança negativa en català antic”, Ms.]
- e. *que él no u faria ni nós no li o conseylariem.* [*Fets*, 90, 77, 20-21; Pérez-Saldanya, *íd.*]
- f. *E soplirà e requerí lo dit Jo. Gil al dit justícia que pus aquel dit Matheu a él pagar no volia ni pagat no l'avia, que li degués donar licència de vendre lo dit cavayl [...].* [*Crims* [1282], 83, R142; Pérez-Saldanya, *íd.*]
- g. *E res no li passava impensat, [...]* [Villena, *Vita II*, 207, 6911-6912; Pérez-Saldanya, *íd.*]
- h. *E la dita na Trialls dix: “Verament jamás hi demané cases per a baguines [...]”. E la dita Joaneta dix: “Jamés vos viu per demanar altres cases a loger en lo dit carrer sinó axí com dit he”.* [*Alcavota* [1410], 141; Pérez-Saldanya, *íd.*]
- i. *Nunqua ab ell me só pogut avançar: tant és miserable!* [Villena, *Vita II*, 205, 6827-6828; Pérez-Saldanya, *íd.*]

- j. *No em contestà pas, però em féu un signe* [XX. Josep Pla, *Contraban*: 29, 36 ; Fischer (2002: 71, 112a)]

3.3.1.1.2. Oracions principals afirmatives

3.3.1.1.2.1. Oracions afirmatives “neutres” / no marcades / sense introductors de proclisi

Independentment de la posició del verb a la frase, les oracions afirmatives neutres o no marcades presenten variació entre proclisi –vegeu (89)– i enclisi –com a (90).

- (89) a. *él los dix ço que d’él ere a venir* [XIII. *Homilies*: 3v7]
- b. *E lo cavaller li respòs e dix que caveller és hom alet ...* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 41, 9; Fischer (2002: 1, 1a)]
- c. *Lo caveller li dix que amor era, e és* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 41, 18; Fischer (2002: 174, 232)]
- d. *Al die de la sua mort li dix lo seu confessor que no-s podia salvar si no retia tot ço que tenia de usura* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 120, 19; Fischer (2002: 3, 5a)]
- e. *I. jorn se sdevench que lo ermità splugave son cilici, e viu-se molt magre e molt turmentat per la gran afflició que feya* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 89, 8-9; Fischer (2002: 6, 12 i 178, 243b)]
- f. *per açò, senyer, vos prech que vós me digats de la santa trinitat de Déu ço que-n sabets* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 55, 18; Fischer (2002: 33, 29)]
- g. *La bona dona a son fill ajudar no podia, e, per la gran dolor que havia, se meravellave com no moria* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 113, 11; Fischer (2002: 137, 190)]
- h. *e ells, qui ab tot lo poder de lur ànima, se sforcaven com fahessen Déus amar e conèxer* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 123, 24; Fischer (2002: 138, 191)]
- i. *Yo us faré tant de bé que ben valrà so que-l rey vos ha tolt* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 13, 2; Fischer (2002: 3, 3 i 46, 67a)]
- j. *El rey se perdé, que no-l trobà hom, ne viu ne mort* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 14, 1; Fischer (2002: 35, 34)]
- k. *e lo monjo li dix així* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 47, 6; Fischer (2002: 179, 244)]
- l. *Aquesta vegada vos perdó, e jur-vos per Nostre Senyor Déu ...* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 61, 8; Fischer (2002: 32, 25d)]

Malgrat que, com acabem de dir, a les oracions principals afirmatives es documenten tant la proclisi com la l'enclisi, el patró enclíctic és el més freqüent.²⁹

- (90)a. *E-l ceg ... segí-l en totes bones obres* [XIII. *Homilies*: 4r3]
- b. *e dezien-li que calàs; e com éls més li manazaven, él màs li cridave* [XIII. *Homilies*: 3v19-20]
- c. *Fem-vos saber que nós entram a Perosa X dies enans de Carnestoltes d'Avent.* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
- d. *E pus ela fer non-o volg per mi, prec-vos séiner qe la-m fazats tornar et estar ab mi* [XIII. *Carta a l'arquebisbe de Tarragona* (1215-1225), Moran i Rabella (2001: 102-103)]
- e. *veng a-z alberg d'en G. de Margenedes e menà-se'n zos porcs e-z bous e tot aitant cant i trobà* [XII. *Greuges dels homes de Sant Pere de Graudescales*, Moran i Rabella (2001: 68-70)]
- f. *e Déus donava-ls manera per què la caritat e devociò multiplicava* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 123, 23; Fischer (2002: 2, 2a i 139, 195)]
- g. *Sényer hermità – dix Fèlix –, sabriets-me vós dir què és Déus?* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 35, 1; Fischer (2002: 7, 14 i 189, 263)]
- h. *I. jorn sdevench-se que I. juheu vench a aquell sant hom, e desputave's ab aquell de la santa trinitat de Déu* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 56, 1; Fischer (2002: 6, 11 i 178, 243a)]
- i. *E d'aquí avant lo rey féu-li donar tot* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 9, 26; Fischer (2002: 176, 239)]
- j. *Aquest comte de Barcelona havia Ia germana molt bela e de gran valor, e donà-la per muler a l'emperador de Castela* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 5, 18; Fischer (2002: 2, 2b)]
- k. *E donaren-li muler la dona qui era fila del rey de leò* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 14, 22; Fischer (2002: 37, 43a)]
- l. *e presentà's denant lo rey e saludà-lo molt altament* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 9, 4; Fischer (2002: 134, 184)]

²⁹ Probablement la situació comença a canviar a partir del segle XV.

- m. *E els porters e d'altres cavalers receberen-lo e amenaren-lo denant lo rey* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 17, 7; Fischer (2002: 136, 188a)]
- n. *E Vós havets-me dit que ...* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 24, 23; Fischer (2002: 176, 238)]
- o. *e lo pagès dix-li tot son fet* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 80, 19; Fischer (2002: 179, 245)]
- p. *E faç-me refrescar les cames ab aigües precioses* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 52, 25; Fischer (2002: 43, 57)]
- q. *E lo dit rei dix-li així* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 77, 16; Fischer (2002: 179, 246)]
- r. *lo dit bon hom hac totes les vestedures pobres e mesquines que la dita infanta portà-li* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 34, 19; Fischer (2002: 144, 201 i 146, 201)]
- s. *E lo Comte donà-li una roba de seda e cent dobles* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 59, 5; Fischer (2002: 38, 45)]
- t. *E fes-me dar unes vestidures de moro e veuràs lo que io faré* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 49, 25; Fischer (2002: 46, 67c)]
- u. *e besà los peus e les mans e la boca a la mare, e suplicà-la que li volgués donar la sua benedicció* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 83, 26; Fischer (2002: 43, 58)]
- v. *e meteren-se a la taula e començaren a menjar* [XV. *Curial e Güelfa*: 34, 15; Fischer (2002: 37, 43c)]

El fet que els pronoms àtons puguin ser enclítics o proclítics en estructures de V2, V3, etc. apropa el català al castellà i al portuguès. De totes maneres, el català es diferencia de la resta de llengües peninsulars pel fet de permetre pronoms àtons proclítics a les estructures de V1 (com a mínim a partir del segle XIII). En aquest aspecte el català s'assembla al francès.

3.3.1.1.2.2. *Oracions afirmatives amb introductors de proclisi*

Algunes oracions principals afirmatives queden fora del marc exposat a l'epígraf anterior (3.3.1.1.2.1) perquè presenten proclisi obligatòria. Com a d'altres llengües romàniques, la proclisi és desencadenada per la presència de determinats constituents en posició preverbal com ara: sintagmes QU- –com a (91)–, quantificadors –vegeu (92)–, determinats adverbis –com mostra (93)–, sintagmes focalitzats o focus avantposat en termes de Zubizarreta (1999) –vegeu (94).

(91)a. *¿qui lat poria dir?* [XIV. Bernat Metge: , Par 1923: 512]

- b. *la gran cura ... que han en lur ligar ¿qui lat poria dir? Sils hi anava gonyar o perdre la anima ... noy porien pus fer* [XIV. Bernat Metge: 2358; Par (1923: 32)]
- c. **qui** ten podria dir la centena part (de lur parlar) [XIV. Bernat Metge: 2611; Par (1923: 27)]
- d. *tu sabs be quantes vegades ne parlest en disputest* [XIV. Bernat Metge: 1583; Par (1923: 27)]
- e. *e dels homens, ¿que ten sembla?* [XIV. Bernat Metge: 2896; Par (1923: 28)]
- (92)a. **tot azò** li fet a-quel om per nelet que no avie [XII. *Greuges dels homes de Sant Pere de Graudescales*, Moran i Rabella (2001: 68-70)]
- b. **Pauc prod** li té aquela penitència: et él la cuide prendre o no la pren. [Final del XII o començament del XIII. *Homilies d'Organyà i de Tortosa* [Text d'Organyà], Moran i Rabella (2001: 92-93)]
- c. **Moltes vegades** m'a fet fer trahició [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 101, 6; Fischer (2002: 7, 15)]
- d. **Ambdós** se concordaren e-s pacifficaren en .I. déu a mar e conècer, e foren amichs longament amant .I. Déu [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 50, 6; Fischer (2002: 38, 44b; 136, 187a i 184, 253)]
- e. **Molts altres exemplis** hi poria al-legar [XIV. Francesc Eiximenis, *Doctrina*: 101, 28, Badía Margarit 1947: 210]
- f. **tota la gent** ne hac fort gran pler (de que hagués parida una filla) [XIV. Bernat Metge: V. 235; Par (1923: 27)]
- g. **fort poques en nombre** ne sien exemptes [XIV. Bernat Metge: 2894; Par (1923: 26)]
- (93)a. **Fortament** s'esforçà, aytant com poch, que la regina pogués tenir pagada [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 37, 18; Fischer (2002: 185, 255)]
- b. *E aquí él la lexà* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 24, 6; Fischer (2002: 175, 233)]
- c. **Fort** ho voldria saber [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 73, 2; Fischer (2002: 43, 56)]
- d. **ben he raho** (de clamarme de fortuna) [XIV. Bernat Metge: 2860; Par (1923: 27)]
- e. *e apenes na passada una barcada (d'ànimes)* [XIV. Bernat Metge: 1937; Par (1923: 27)]

- f. **jan seguiria maior profit** [XIV. Bernat Metge: 1635, Par 1923: 507]
- g. **arat confes** [XIV. Bernat Metge: 2275, Par 1923: 507]
- h. **axis segui** [XIV. Bernat Metge: 2239, Par 1923: 507]
- i. **bem fora plasent** [XIV. Bernat Metge: 1370, Par 1923: 507]
- j. **bet certifich** [XIV. Bernat Metge: 2104, Par 1923: 507]
- k. **mas jat havien donat** [XIV. Bernat Metge: 1389, Par 1923: 507]
- l. **ja la has hoyda** [XIV. Bernat Metge: 1040, Par 1923: 509]
- m. **pus axi** ho vols hoies [XIV. Bernat Metge: 1371, Par 1923: 509]
- n. **encara** hi hagues a comensar [XIV. Bernat Metge: 3349, Par 1923: 509]
- o. *E ells **prestament** hi anaren* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 90, 17; Fischer (2002: 28, 19)]
- p. *Prech-vos... que m porteu aquí, prop de mi, lo cos del senyor de... E **prestament** lo y portaren* [XV. *Tirant*, Fabra 1912: 167, i Fabra, *CF*: 126]
- q. *Puix a vosaltres plau qe yo sia vostre jutge, haveu a jurar, per l'ordre de cavalleria que haveu rebut, de estar a tota ordinació mia. E **així** loy prometeren e juraren* [XV. *Tirant*, Fabra, *CF*: 128]
- r. **Bé** us sé dir, mon senyor, que si yo fos stat virtuós cavaller ni sabés alguna cosa en l'art de cavalleria, e destre en les armes, yo de bona voluntat serviria la magestat vostra ... [XV. Joanot Martorell, *Tirant*, I, 16, 20-22; Pérez-Saldanya, id.]
- s. *e **sovén** la feya venir a menjar ab ell* [XV. *Curial e Güelfa*: 25, 11; Fischer (2002: 43, 59)]
- t. **Allí** m feia unes ullades ... mes fen-les tantes vegades [XVII. Joan Guàrdia, *Guerra i Vida Pagesa*: 148, 1585; Fischer (2002: 56, 84)]
- (94)a. **De ipssos chastellos de Aringo et de Oriti go fideles vos ende seré** [XI. *Jurament feudal* (1028-1047), Moran i Rabella (2001: 46)]
- b. **Fideles** ti seré de ista ora ad avante per directa fede senes ton engano [XI. *Jurament feudal de fidelitat* (1047-1098?), Moran i Rabella (2001: 54)]
- c. **gran profit** sen es seguit [XIV. Bernat Metge: 1219; Par (1923: 26)]

d. **risch de gran perill** ten *seguiria* [XIV. Bernat Metge: 1700; Par (1923: 27)]

Tot i que les dades de què disposem semblen apuntar al fet que aquests elements són introductors de proclisi, caldria tenir un corpus extens per tal de demostrar-ho de manera més sòlida.³⁰

3.3.1.2. *Oracions subordinades*

La proclisi és el patró típic de les oracions subordinades –com es pot veure a (95). L'enclisi, d'altra banda, és rara i només es documenta en alguns tipus de subordinades: completives, consecutives, causals, relatives –com a (96), que reproduïx els exemples de (86).

- (95) a. *Et non voluit facere directum in sua vita de ipso castro de Caputense* che li comannà [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095), Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- b. *Et si Guilelm Arnal me facia tal cosa que dreçar no-m volgés ho no pogés ...* che Mir Arnall me romasés aisi com lo-m avia el dia che ad él lo commanné. [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095), Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- c. *Et illum tortum que él me'n fed et dreçar no-m volg, jachí-l a ssuo filio* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095), Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- d. *Rancur-me quar desmentist ma mulier ante me e, de las folias que li dexist davant me.* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095), Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- e. *per l'afan de lur lavor que-i traïran en jurar et en altres coses, ajan-ne la trentena part de l'aver del defunt* [XII. *Fragment segon* (1180-1190), Moran i Rabella (2001: 80-81)]
- f. *Si aquele qui fez la escriptura és mort, can sia sabut qe él la fezés* [XII. *Fragment segon* (1180-1190), Moran i Rabella (2001: 80-81)]
- g. *Si tu vols a mi venir ... e tu-m vols ren donar del teu, va-te primerament acordar ab ton proxme a cui mal auràs fait* [Final del XII o començament del XIII. *Homilies d'Organyà i de Tortosa* [Text d'Organyà], Moran i Rabella (2001: 92-93)]
- h. *Aquella regina ... e per naguna cosa que lo rey li fahés ni li digués no la podia alegrar* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 37, 15; Fischer (2002: 29, 21)]

³⁰ En portuguès contemporani *todos* desencadena proclisi, però *todos* en la lectura de grup pot ser topicalitzat i en aquest cas pot funcionar com un desencadenant d'enclisi i no de proclisi. Els adverbis locatius *ali*, *lá*, *aquí* també són normalment introductors de proclisi, tot i que deixen de ser-ho si estan topicalitzats. En aquest cas, l'oposició proclisi/enclisi correspon a diferents configuracions sintàctiques amb diferents interpretacions semàntiques.

- i. *per açò, senyer, vos prech que vós me digats de la santa trinitat de Déu ço que-n sabets* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 55, 18; Fischer (2002: 33, 29; 187, 261 i 189, 262)]
 - j. *Prech-vos que'm digats la raxon per la qual vós havets ...* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 56, 20; Fischer (2002: 190, 264)]
 - k. *car als uns hòmens perdona e dóna glòria, e als altres dóna pena, car lo desconexen e·l desamen* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 72, 20; Fischer (2002: 144, 203)]
 - l. *per alcuna raó que yo no vul ara comtar, que·l comte de Barcelona lo gità de la sua terra e el exilià* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 9, 1; Fischer (2002: 29, 20)]
 - m. *On vos conseyl que si él ho vol fer, que la li donets* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 16, 13; Fischer (2002: 3, 5b)]
 - n. *e porets conèxer que so que yo us en diré ...* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 16, 9; Fischer (2002: 34, 31a)]
 - o. *E per tal, si començaré a parlar, ... car solament ho faré per satisfer a l'honor de mon companyó* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 85, 14; Fischer (2002: 46, 67b)]
- (96)a. *... prec-vos, séiner, qe no·m fazats anar a Teragona, car jo són de longa terra, et és-me gran enug e gran mal treit l'anar a Teragona* [XIII. *Carta a l'arquebisbe de Tarragona* (1215-1225), Moran i Rabella (2001: 102-103)]
- b. *E trametet-nos les actes del pleit d'en Joverre e aqueles d'en R. De Cervera de l'ariachonat com fo citat ni com donà's la sentencia ... que mestre Andreu lo vol tenir en cort lo pleit.* [XIII. *Carta del comanador de Vilamur, B. De Lliri, al bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur* (1251), Moran i Rabella (2001: 119-122)]
 - c. *e·l qual li féu gran pahor en son venir, car dubtà'l molt fortment, per ço car li tenia por* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 48, 8; Fischer (2002: 143, 198)]
 - d. *e les gens sabien lo rey tan just, que desperaven-se de ell quant lo havien offès* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 115, 6; Fischer (2002: 39, 47)]
 - e. *e·ls juheus no·s gordaven de ell, car cuydaven-se que fos juheu* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 122, 2; Fischer (2002: 176, 240)]
 - f. *que la dita infanta portà-li ans que fos sa muller; e tenia-les dins sa cambra, tancades dins un cofre* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 34, 20; Fischer (2002: 37, 43b i 176, 237)]
 - g. *E diu que lo primer respòs-li hòrreament e ab males paraules* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 65, 13; Fischer (2002: 38, 46; 140, 196 i 143, 199)]

- h. ... *dien que dix-li Nostro Senyor així* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 68, 4; Fischer (2002: 180, 247)]
- i. *E nos, ab ira que.n haguem, donam tal de la ma en la sageta que trencam la, e exia.ns la sanch per la cara a enjus* [Jaume I. *Crònica*. 1313-1343; Russell-Gebbett (1965: 147)]

En aquest sentit les dades del català són similars a les del castellà, gallec i portuguès medievals. Com hem vist a l'apartat corresponent a les llengües romàniques, el gallec i el portuguès contemporanis segueixen admetent l'enclisi de manera excepcional als tipus d'oracions subordinades que acabem d'esmentar, encara que la proclisi sigui el patró no marcat pel que fa a la posició dels clítics a les subordinades.

3.3.1.3. Interpolació

En contrast amb la resta de llengües peninsulars, el català no admet la interpolació de cap tipus d'element o constituent entre el clíctic i el verb –vegeu la configuració de (97)– ni a les oracions subordinades ni a les principals que presenten elements introductors de proclisi. En aquest aspecte el català s'apropa al francès.

(97) CLITIC _____ VERB

3.3.1.4. Variació proclisi/enclisi i interpretació semàntica

Si tenim en compte les oracions principals afirmatives a les quals es documenta tant la proclisi com l'enclisi, podem postular una de les dues hipòtesis següents (noteu que són contradictòries):

- A) La hipòtesi postulada per Fischer (2002) segons la qual les frases del català que presenten enclisi són emfàtiques.
- B) La hipòtesi proposada per Martins (1994, 2003) pel portuguès, Granberg (1988) i Nieuwenhuijsen (1998) per l'espanyol, d'acord amb la qual les frases que presenten pronoms àtons proclítics són emfàtiques.

Pel que fa a la hipòtesi A, defensada per Fischer (2002), hi ha dos arguments que demostren que aquesta hipòtesi presenta problemes: d'una banda, hem pogut observar que en general a les llengües romàniques els inductors de proclisi a les frases principals són elements “emfàtics” i, a més, l'enclisi marginal que es dona a les subordinades no aporta èmfasi a la frase; d'altra banda, en castellà i portuguès medievals, i previsiblement també en català antic, en els segles XIII i XIV el percentatge d'enclisi a les oracions principals afirmatives és molt més elevat que el de proclisi. Així doncs, el patró menys marcat a les oracions principals afirmatives d'aquest període és l'enclisi (i no la proclisi). A més, és difícil de sostenir que més o menys el 80% de les oracions principals afirmatives dels textos dels segles XIII i XIV són emfàtiques (no té massa sentit).

De fet, la majoria dels autors que han examinat els pronoms àtons del portuguès i del castellà medievals han optat per la hipòtesi B. Consideren que la proclisi en oracions principals de verb

[+finit] s'ha de relacionar amb configuracions emfàtiques. Aquesta opinió es basa tant en l'anàlisi comparativa de les llengües romàniques que mantenen l'enclisi a les oracions finites (per exemple, Granberg compara el castellà medieval amb el gallec actual), com en una valoració quantitativa de les dades en la línia del treball de Nieuwenhuysen (1998), en què es considera que la proclisi és la posició [+marcada]³¹.

3.3.2. Oracions amb verb [-finit]

S'ha de diferenciar entre els casos en què el pronom àton cliticitzava al verb no finit d'aquells en què és dona elevació de clíctic. D'altra banda, s'ha de tenir en compte que hi ha configuracions en què l'elevació de clíctic no és possible, d'altres en què és opcional i d'altres en què és pràcticament obligatòria.

3.3.2.1. Cliticització a l'interior de les oracions d'infinitiu

En portuguès, gallec i en castellà medievals hi ha variació entre proclisi i enclisi a les oracions d'infinitiu introduïdes per una preposició i a les oracions d'infinitiu negatives. En portuguès i gallec moderns es dona el mateix tipus de variació i segons Ans de Kok (1985) fins i tot el francès antic presenta variació proclisi-enclisi a les oracions d'infinitiu negatives i a les introduïdes per una preposició (encara que els pronoms àtons preverbals es documentin poc en oracions d'infinitiu pel fet que en aquest tipus de contextos hi ha una certa preferència pels pronoms tòncics). Quant al català medieval, les dades de què disposem no ens permeten documentar la proclisi del pronom àton a l'infinitiu i, per tant, considerem que una configuració com la de (98) seria agramatical en català antic, a diferència del que passa a les altres de llengües romàniques.

(98) **en aytal cas no son tengut de lo tenir, ans deg la cosa aquella perillosa a mi dita en aytal...*

En contrast amb la resta de llengües romàniques, inclòs el francès, el català presenta sempre enclisi a les oracions d'infinitiu. Segons Par (1923: §1201), "De conformitat ab lo llatí, los pronoms àtons catalans són, tant en la llengua clàssica como en la moderna, enclítics del verb en los casos següents: a) Quan lo verb es en imperatiu (...) b) Quan lo verb es en infinitiu o

³¹ Reproduïm les paraules de Nieuwenhuysen (1998: 197) pel que fa a aquesta qüestió: "Chapter 4 deals with the position of the UPP [unstressed personal pronoun] with regard to the finite verb in the thirteenth and fourteenth century. Although our first analysis, based on three texts which cover the two centuries just mentioned, seems to demonstrate that prepositioning of the UPP increases steadily, on closer investigation this turns out not to be the case. Dividing the data into main and subordinate clauses we find that in both categories the percentage of preposed UPPs stays more or less the same in the thirteenth and fourteenth centuries: whereas preposition is little frequent in main clauses, the UPP is almost exclusively preposed to the verb in subordinate clauses. We conclude that the general increase of preposition is caused by the fact that in our texts the number of subordinate clauses has grown in course of time.

Further analysis shows that variation in pronoun placement occurs especially in a certain group of main clauses. In these clauses we subjected the position of the UPP to a pragmatic analysis. **Our standing-point was the idea that preverbal position of the UPP is numerically marked and, thus, prepositioning may increase the attention of the hearer.** It is then argued that this increased attention is used by the speaker to underscore the relative importance of the referent of the UPP".

gerundi”. En aquest sentit, els exemples de (99) que es llisten a continuació evidencien que a les oracions d’infinitiu negatives hi ha enclisi del pronom àton a l’infinitiu.

- (99) a. *Lo temps ha Deus aportat contra mi el juhí, car gran desconexença és d'aquell qui mal usa del temps en quant Deus per un sol moment no ha volgut a l'hom tolrrre lo temps despuys que l'à fet e l'hom per negun temps no ha volgut cessar de impugnar-lo e de rebel·lar-li contínuament.* [XIV. Francesc Eiximenis. OFE: 453, Capítol CCCCLIII]
- b. *en aytal cas no son tengut de tenir-lo, ans deg la cosa aquella perillosa a mi dita en aytal* [XIV. Francesc Eiximenis. OFE: 889, Capítol DCCCLXXXIX]
- c. *car si u fas no faràs sinó compondre foch e lenya dins sa lengua e jamás no cessarà de difamar-te de qualsevol crim que li vingua en la lengua.* [XIV. Francesc Eiximenis. OFE: 877, Capítol DCCLXXVII]
- d. *ans encara que no vulles hoir ne acostar-te a negun diffamador.* [XIV. Francesc Eiximenis. OFE: 863, Capítol DCCCLXIII]
- e. *"Oh, bé infinit, vida, salut, alegria nostra. Tant com ab nosaltres, indignes, has habitat, mort, dolor ni malaltia no ha gosat en casa nostra mostrar-se; e era molta raó en la posada de l'eterna vida la mort no hi estengués lo seu ennegrit estrado.* [XV. Joan Roís de Corella, Mag: 11]
- f. */Si no poguí restaurar-vos lo viure,/ /Sol per temor d'honestat ofendre,/ /No us vull negar com aprenuguí de doldre: /* [XV. Joan Roís de Corella, Poe: 22]

3.3.2.2. Elevació o pujada de clític

Pel que fa a les construccions d'elevació de clític, Par (1923: §1215, 513-14) proporciona una sèrie d'exemples els verbs dels quals afavoreixen la col·locació del pronom àton com a proclític al verb finit: *poder, voler, deure, saber, gosar, cuidar, desitjar*.³² Les nostres dades ens permeten confirmar que alguns dels verbs que esmenta Par apareixen en configuracions de pujada de clític –vegeu (100)– i trobem, a més, un exemple amb el verb *convenir* (100c) i un amb el verb *manar* (100j).

- (100)a. *Així com se degueren acostar a ell* [XIII. Jaume I, Moll GHC: 232]
- b. *poch volch ésser honrat, pochi miracles féu segons que molts ne pogre fer* [XIII. Ramon Llull, Meravelles: 97, 7; Fischer (2002: 34, 30a)]

³² Deixem per més endavant el fet d'identificar el conjunt de verbs que admet pujada de clític en català antic. Un cop ho hàgim fet veurem: quins verbs han deixat d'admetre elevació de clític (és a dir, el canvi que s'ha donat en verbs que admetien pujada de clític i ara no l'admeten); quins verbs d'elevació de clític permeten que el clític es mantingui a l'interior de l'oració d'infinitiu.

- c. *Quant lo rey En Pere d'Aragó viu que l covenia ésser en la reregarda, pensà ab si meteix com ho puria fer que agués la denantera e la reregarda* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 33, 9; Fischer (2002: 30, 23)]
- d. *On vos conseyl que si él ho vol fer, que la li donets* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 16, 13; Fischer (2002: 3, 5b)]
- e. *...que si vosaltres m'i volets ajudar* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 69, 13; Fischer (2002: 185, 256)]
- f. *istories que ten poria recitar (de les dones)* [XIV. Bernat Metge: 3288; Par (1923: 28)]
- g. *quen poguessen haver jugat a lur plaer (ab los justs)* [XIV. Bernat Metge: 3275; Par (1923: 29)]
- h. *perdius, faysans ... es lur vianda comuna, solament quels mesquins de marits hi puxen bastar* [XIV. Bernat Metge: 2703; Par (1923: 31)]
- i. *¿Quit porie dir ne esser sufficient relador de les virtuts de Dona Violant? ... Nom hi tinch per bastant* [XIV. Bernat Metge: 3196; Par (1923: 33)]
- j. *los quals lurs mana donar en satisfacció e esmena de 1 libre de dret* [XIV: 1344. *Documents per la història de la cultura*: II. 73, Calveras, CS, 16]
- k. *e besà los peus e les mans e la boca a la mare, e suplicà-la que li volgués donar la sua benedicció* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 83, 26; Fischer (2002: 43, 58)]
- l. *No sia... dona que'm gose raonar, ans me puguen clavar la mà* [XV. *Tirant*, Moll *GHC*: 232]

D'altra banda, molt sovint el pronom àton apareix en posició postverbal després del verb finit i precedint el verb [-finit]. El que determina que hi hagi proclisi o enclisi al verb finit en els casos d'elevació de clític són els mateixos factors que hem vist en portuguès i castellà medievals i en gallec actual. Noteu que la majoria dels exemples de (100) són oracions subordinades i (100i) es una frase encapçalada per un sintagma qu- inductor de proclisi.

Com es pot veure a (101), també es documenten casos d'elevació de clític a les oracions negatives.

- (101)a. *Rancur-me de I bou de Oliba d'Ares, e no·l·i vol redre* [XI. *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095), Moran i Rabella (2001: 58-60)]
- b. *Aquesta remembransa à feita P. De Canet per so que hom no li·o puscha negar* [Primer quart del segle XIII. *Reconeixement de deutes a Pere de Canet*, Moran i Rabella (2001: 106-107)]

- c. *e lo sant crestià provava al juheu [trinitat ésser en Déu], mas lo juheu no ho podie entendre* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 56, 4; Fischer (2002: 29, 22)]
- d. *Dix lo pagès: En aquella casa, sènyer, no·i és cessar mal* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 125, 8; Fischer (2002: 33, 26)]
- e. *e car hi a infinitat, eternitat, no·y pot ésser occiositat* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 60, 22; Fischer (2002: 33, 27)]
- f. *car tan és difícil cosa provar trinitat, que negun hom no la pot entendre* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 56, 11; Fischer (2002: 151, 209b)]
- g. *Al die de la sua mort li dix lo seu confessor que no·s podia salvar si no retia tot ço que tenia de usura* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 120, 19; Fischer (2002: 3, 5a)]
- h. *assò és cosa a la qual vós no us podets escusar* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 14, 11; Fischer (2002: 150, 209a)]
- i. *E no em meravell si no ho pots entendre* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 24, 26; Fischer (2002: 7, 13)]
- j. *... que no es pot visiblement provar* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 44, 8; Fischer (2002: 151, 211b)]
- k. *encare no men puix lexar (de meravellarme)* [XIV. Bernat Metge: 3244; Par (1923: 27)]
- l. *si han mester una falcia ... nols ne cal exir de casa (per axò)* [XIV. Bernat Metge: 2662; Par (1923: 29)]
- m. *la ardor de luxuria que elles han no lat vull dir ... e tu hi sabs prou si dissimular no ho vols* [XIV. Bernat Metge: 2443; Par (1923: 33)]

Els exemples de (102) són oracions principals i, per tant, com que no estan introduïdes per cap tipus d'element que desencadeni la proclisi, presenten configuracions enclíiques, excepte (102b) que és una subordinada. Par (1923: §1202, 502) documenta aquestes estructures amb pujada de clíic i enclisi al verb finit a Bernat Metge amb els verbs *convenir* i *entendre*. Nosaltres trobem el mateix tipus d'estructura amb els verbs *tenir*, *poder*, *voler*, *venir*, *tornar*, *deure*, *plaure*, *acabar de*, *entendre*.

- (102)a. *Juro ego ... che ... treva et paz tenré et a mos òmens tener la mannaré* [XII. *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell* (1098-1112), Moran i Rabella (2001: 64-65)]
- b. *E l'endemà devia ésser la batala, que·ls sarryns s'eren aparellats de combatre aquel jorn ab los crestians que volien·los sobtar ...* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 33, 3; Fischer (2002: 2, 2c, 143, 200)]

- c. *e per aytal ençercament* porás-lo atropar *e conexer*. [XIII. Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*: 169; Batllori-Sánchez-Suñer (1995: 200, 18e)]
- d. Venen-vos-ho proferir *per tal que mils los en creats* [XIV. Jaume I, *Cròn.*: 300, *DCVB* s.v. 'en']
- e. *Encontinent* tornen ho menjar [XIV. Bernat Metge, Moll *GHC*: 232]
- f. *E yo deig ho saber* [XIV. Bernat Metge, Moll *GHC*: 232]
- g. *E l'hom aquell* volc-ho empatxar *per altra via* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 58, 15; Fischer (2002: 186, 257)]
- h. Plàcia-us haver *pietat de mi, car ço que natura que m'ha dat ...* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 43, 28; Fischer (2002: 31, 25a)]
- i. pots men ben creure [XIV. Bernat Metge: 2798; Par (1923: 26)]
- j. acaba li de dir *ço que has lexat. Volgra que encare hi hagues a comensar* [XIV. Bernat Metge: 3349; Par (1923: 32)]
- k. vull hi ajustar *co quey fall* [XIV. Bernat Metge: 3227; Par (1923: 32)]
- l. *Què és açò que entenets a fer d'aquesta batalla? Entenets la relexar... o entenets la menar a fi* [XV. *Curial*, Moll *GHC*: 232]
- m. *però* podem-nos passejar *per la seu i veurà lo senyor don Pedro lo que ...* [XVI. Cristòfol Despuig, *Los Col·loquis*: 67, 12; Fischer (2002: 55, 83)]

Com hem comentat anteriorment, Fischer (2002: 51-52) afirma que l'elevació de clíctic és obligatòria en construccions perifràstiques d'infinitiu (causatives i de control) del català medieval. Els exemples³³ que se citen a continuació demostren que no és així. Cal tenir en compte, però, que aquestes construccions són poc freqüents en contrast amb els casos d'elevació de clíctic.³⁴

³³ Aquests exemples semblen indicar que hauríem de considerar que el clíctic pot no pujar a partir del segle XIV. Hauríem de disposar d'un corpus a fi i efecte de comprovar si hi ha exemples d'aquest tipus abans del XIV.

³⁴ En alguns exemples fins i tot es documenta la reduplicació del clíctic:

- (i) a. *"La condició de nostre enteniment, sobreillustre senyora, que sol en la veritat reposa, me fa més prop acostar-me, demanant, en do de gràcia inestimable, la vostra prudent senyoria me declare d'aquest nostre valencià, cavaller* [XV. Joan Roís de Corella, *Sep*: 12]
- b. *Ne accidieris in vinculis eius, ço és que t'guarts de desexir-te dels ligams divinals* [XIV. Francesc Eiximenis. *OFE*: 434, Capítol CCCCXXXVIII]
- c. *e promets les tues armes no ofendran los murs de Troia. Crec que, delliure de tants passats treballs, desitges dels que encara t'esperen guardar-te, e vols per causa l'estima de ma bellea, en excusa de ton poc ànimo. Pensa los déus, ja cansats de més als troians noure, se deixaran* [XV. Joan Roís de Corella, *Aqu*: 2]

- (103)a. *No vulles que malícia vença lo teu cor, mas tu per lo bé que Deus t'à dat vuylles vençre lo mal qui t'és proposat e deus créxer-te la tua bonea.* [XIV. Francesc Eiximenis. *OFE*: 824, Capítol DCCCXXIV]
- b. *ésser benaventurats --que no és possible desitjar lo contrari--, com se porà fer que, posseint a tu, elegís lleixar-te, perquè, voluntàriament, de benaventurat passàs en extrem miserable? Los déus, qui són veritat inefable, prenc en testimoni, suplicant sens tarda en ta presència me* [XV. Joan Roís de Corella, *Med*: 1]
- c. *continença, de tanta pudicícia feien mostra, que senda alguna no lleixaven per on als extrems de la sua honestat pogués acostar-se. E per ço, ab més sollicitud, contínuament pensava com poria de sos vils desigs acabar la fi deshonest.* [XV. Joan Roís de Corella, *Par*: 5]
- d. *ab empenes de verdadera amor enutjant, l'endreces." E, encara parlant, per l'aire començà llunyar-se de la sua vista.* [XV. Joan Roís de Corella, *Jul*: 12]
- e. *respon a la tua Hero, la qual, encara viva, mirant te crida." No tardara, sobre lo cos mort, la ja quasi morta donzella, saltant de l'alta torre, acabar de matar-se, sinó que volia, encara vivint, la boca freda besar de Leànder.* [XV. Joan Roís de Corella, *Lea*: 17]
- f. *sia pagada, e vostres ministres, per oblit e no per frau, han deixat de pagar-la. E vinga sens recel la vostra ànima santa en les mies mans, e jo trametrà-la, acompanyada ab lo meu capità, arcàngel Miquel, qui ab multitud d'angèlica milícia la guiarà a la casa* [XV. Joan Roís de Corella, *Ann*: 17]
- g. *me portaven pietat humana – e més quan les veia de tant esforç acompanyades – que tant me paria dignament merèixer més d'ella, com afectadament mostrava poc estimar-la. Però no es feia en mi tan gran la misericòrdia, que estimàs de la mort fer-lo delliure, fins que oí lo nom d'Hisifila;* [XV. Joan Roís de Corella, *Med*: 1]
- h. *colomes sobre una praderia de verds mates de falguera, que paria cercassen la llavor de l'estèril herba, que als miradors convidaven portar-los sement de verdadera pastura; e lletres d'or, escrites sobre les fulles de la brodada falguera, que, ajustades, clarament deien:* [XV. Joan Roís de Corella, *Jul*: 10]

-
- d. *germana – que era beneita entre les altres, car no m'havia atès la general maledicció. Fuí privilegiada en la vida d'aquest món que la mia carn jamás no em temptà ésser-me rebel·le, significant que no tenia l'amargor del pecat original.* [XV. Joan Roís de Corella, *Vis*: 1]
- e. *fatigat marit dins les portes de la sua casa, que ab gran treball soferir podia la bella vista de Proca no li forçàs descobrir-li la ficta enganosa figura; e dins si deia: Oh, més foll que tots los homes. Per què allargue delit de cosa tan desitjada?* [XV. Joan Roís de Corella, *Par*: 1]

- i. *Doncs, puix sens tu lo meu ésser no es troba triumfant, reina de gran prudència, acaba de fer-me vencedor: que el teu poder de major estima es troba, e, si tu vols, llargament basta que, romanint jo lo pus honrat cavaller* [XV. Joan Roís de Corella, *Med*: 1]
- j. *vista; ne menys tenia atreviment banyar les mans en la freda aigua, per tocar la tan graciosa nimfa; que més que a Júpiter temia fer-li ofensa; mas esperava oir d'ella tals paraules, que em manifestassen l'estament de sa vida; que a mi paria que ella, no menys en mi que jo en ella contemplava.* [XV. Joan Roís de Corella, *Jar*: 2]

D'altra banda, també documentem la configuració de (104) que se sol considerar inversió estilística. La frase de (104r) mostra clarament que hi ha hagut moviment de l'oració d'infinitiu (és a dir, moviment de XP) i no moviment del verb [-finit] (o sia, moviment de nucli). Per tant, no es tracta d'un cas d'inversió estilística.

- (104) a. *agutor la ti seré ad tenere et a defendere quantra totos omnes qui te-n tolran o qui tolre te-n buegan* [XI. *Jurament 1047-1098 (?)*, Moran-Rabella 2001: 5]
- b. *sabras traure daquestes paraules lo such qui exir ne deu* [XIV. Bernat Metge: 2175; *Par* (1923: 27)]
- c. *E si tu açó fas, temprança bona, gran e durable engenraràs en ton entendre, amar e membrar, e en tots .iii. estar-la faràs, e destemprança en tu no aurà poder. Ages temprança per ço que ages sanitat, e ama sanitat* [XIII. Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*: 21]
- d. *Ayral enveja que ha home envejós es figura que home envejós, si fer-ho podia, faria de si matex Deu e ffaria qu'ell fos causa efficient e final dels bens de gracia, dels quals Deus es causa eficient e final. Ayral home* [XIII. Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*: 227]
- e. *Ama aver prosperitats per tal que per elles ages grat a Deu qui les [ha] volgudes dar. E si per ayral manera ames, caritat auràs e amaràs e conexer-la poràs. Si Deus te vol donar adversitats, vulles aquelles amar per ço que ab elles pusques a Deu grayr paciencia* [XIII. Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*: 29]
- f. *penes en infern que altres homens. Pecat es fer mal e pecat es no fer be, si fer-lo pots; doncs virtut es fer be e no fer mal.* [XIII. Ramon Llull, *Virtuts e Pecats*: 102]
- g. *veritat declaren de la santa mare Església, la qual sola e no algun altre pot donar tal assegurança. Doncs, què dubten de lloar-me? O no fien que fer-ho puguen assegurant-los l'Església?* [XV. Joan Roís de Corella, *Vis*: 1]
- h. *calcigaven de furiosos passos los deserts e arborades silves. Pensà la cautelosa reina que, ab excusa de tals sacrificis, al carçre de Filomena acostar-se poguera; e ja la nit ab tenebroses escuras ales sobre nostra habitable terra volava, quan la irada germana,* [XV. Joan Roís de Corella, *Par*: 5]

- i. *convida que del que ara véu entengau la sentència. Aquesta gent venerable que a la dreta part s'alegren són aquells que, atenent la dignitat – que nomenar-se pot infinida, de ésser jo natural de Déu mare – ab raons evidents e veres provant han declarat de la mia concepció la puritat excelsa, del pecat [XV. Joan Roís de Corella, Vis: 1]*
- j. *illuminada vista se presentà una magnífica sepultura, així altament fabricada, que no seria possible humanes mans acabar-la poguessen; e estava sobre l'alabaust, esculpit del viu en figura humana, d'un cavaller la imatge, en forma no molt alta, d'elegant proporció, [XV. Joan Roís de Corella, Sep: 2]*
- k. *trista com poria d'Hero tractar lo matrimoni, cercant tots aquells camins que al desitjat terme portar-lo podien. E, per altra part, l'honesta donzella vots e promences als déus prometia, li fossen tan favorables, que a Leànder per marit li atorgassen. [XV. Joan Roís de Corella, Lea: 4]*
- l. *vida culpable dure, puix a nosaltres paregue impossible de nostre germà la vida innocent comportassen. Oh, si ara trobar-lo podiem, perquè, demanant-li perdó, alleujàssem nostra culpa. Ab preu de nostra sang rembriem la sua vida; tornar-li-hem a la vista de nostre [XV. Joan Roís de Corella, Jos: 25]*
- m. *Estava seguda la reina de misericòrdia, mare natural d'aquell Déu qui l'havia feta en bellea e perfecció tan excelsa que ni pensar-lo qui no lo mira ni recitar-ho pot lo qui lo mirava. [XV. Joan Roís de Corella, Vis: 1]*
- n. *petita illa dista, en la qual un anyell, cobert de resplendent, lúcida e daurada llana, reposa. E perquè les coses que sens dificultat haver-se poden, l'estima de llur vàlua perden, ha plogut al déu Març, en guarda d'aquesta mirable joia estiguen dos indòmits ferocíssims toros que, [XV. Joan Roís de Corella, Med: 1]*
- o. *fama els presente. E puix aquesta és la fi de ma breu escriptura, e d'elles s'espera, segons la fi que volen elegir, tals coses ab què més fàcilment atènyer-la puixen, solament diré, de les coses de a adversa fortuna, aquelles qui la inhumana ingritud dels homes conserven. [XV. Joan Roís de Corella, Med: 1]*
- p. *afany, ab amor les alleujam? Mira: com nostres amics de nostres mals se condolen, la dolor nos alleuja. Com se pot fer que la tristícia de l'amic, que entristir-nos deuria, e, ensems ab la nostra, fer-se major, nos alegre? Jo crec, Jason, tu n'has vist experiment, no ignorant la [XV. Joan Roís de Corella, Med: 1]*
- q. *Envides tals paraules Píramus acabava, quan jo responguí: "No penses tu que jo ignore los perills que esdevenir-nos poden, si seguim lo que jo desitge. Mas deuries pensar que los qui tots los inconvenients temen, a tard atenyen gran benaventura; e de [XV. Joan Roís de Corella, Jar: 3]*
- r. *se llevà del seu llit, car lo desig que d'acórrer-me tenia li portava novella força [XV. Joan Roís de Corella, Tel: 1]*

3.3.2.3. Cliticització al gerundi

Par (1923: 501) diu que el català sempre presenta enclisi al gerundi (tot i que no dóna exemples de frases de gerundi negatives). Sembla que les frases de gerundi negatives, com les d'infinitiu negatives, podrien presentar sempre enclisi en català antic. És un aspecte que hem d'acabar de determinar. Cal estudiar-ho.³⁵

3.3.2.4. Cliticització al participi

En les construccions de participi el pronom àton no cliticitza al participi sinó que sempre hi ha elevació de clític, tot i que es poden donar dues configuracions diferents. D'una banda, a les oracions principals el pronom àton pot aparèixer proclític al verb flexionat en presència dels elements inductors de proclisi que hem esmentat en epígrafs anteriors – vegeu (105).

- (105)a. *La final entenció per què totes coses són atrobades, s'es quaix mudada en contrari* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 72, 12; Fischer (2002: 138, 192)]
- b. *al qual dix que mal havie fet com l'avía gitat de la fe dells sarrahins* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 88, 10; Fischer (2002: 184, 254)]
- c. *Longament considerà lo hermità en la demanda que li hac feta Fèlix* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 35, 15; Fischer (2002: 175, 234)]
- d. *e poch s'ón los hòmens qui son en la fi a la cual nostro senyor Déus los ha creats* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 26, 4; Fischer (2002: 186, 258)]
- e. *...que no són aquells que hi són estats* [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 118, 23; Fischer (2002: 33, 28)]
- f. *E'l chomte conec que'l compayó li era fuyt e li avia falit* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 54, 15; Fischer (2002: 38, 44a i 136, 187b)]
- g. *e ha dit que falsament e desleyal la avien acusada* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 57, 7; Fischer (2002: 161, 215)]
- h. *e dix que molt s'era baxat en ela* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 21, 17; Fischer (2002: 146, 204)]
- i. *Lo compayó que yo avia amenat ab mi, m'à falit* [XIII. Bernat Desclot, *Crònica*: 54, 22; Fischer (2002: 138, 193)]
- j. *Quan a ella és manat estar, totes les portes li són tancades; puis obren-se con li és manat lo contrari* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 29, 22; Fischer (2002: 31, 24)]

³⁵ En portuguès antic hi ha enclisi a les oracions de gerundi afirmatives i proclisi a les oracions de gerundi negatives.

- k. *si ... los cardinals* ten haguessen donat *altre (de papa)* [XIV. Bernat Metge: 1406; Par (1923: 27)]
- l. *e apenes* na passada *una barcada (d'ànimes)* [XIV. Bernat Metge: 1937; Par (1923: 27)]
- m. *la dita concepcio, per tal com los doctors catholichs* ne han tengudes *diverses opinions* [XIV. Bernat Metge: 1510; Par (1923: 27)]
- n. *mes* ne son passionats *los homens (d'aquexa malatia)* [XIV. Bernat Metge: 3398; Par (1923: 28)]
- o. *digats quen* han scrit *los dits doctors e vos quen sentits per tal que mils* ne romanga *instruhit (de l'ànima)* [XIV. Bernat Metge: 243; Par (1923: 28)]
- p. *¿Saps qui* ten ha forçat? (*a amar*) [XIV. Bernat Metge: 2873; Par (1923: 29)]
- q. *jo per zel de justicia* ten haguera castigat (*a causa d'axò*) [XIV. Bernat Metge: 1593; Par (1923: 29)]

D'altra banda, el pronom àton es pot trobar darrere del verb flexionat –com es pot veure a (106)– o darrere el participi i davant de l'auxiliar, a les construccions d'avantposició estilística que s'exemplifiquen a (107):

- (106)a. *¿havets les ne fetes? (de bones)* [XIV. Bernat Metge: 1301; Par (1923: 27)]
 - b. *E veu-los que staven en un rotle fet; demaná-ls de que parlaven... e ha-ns-ho ací declarat* [XV. *Tirant*, Fabra 1912: 124]
 - c. *Aquest Mars és planeta calt, e és-li atribuïda una virtut* [XV. *Curial*, Moll *GHC*: 232]
- (107)a. *¿lexar anar?: guardat ne seras* [XIV. Bernat Metge: 2900; Par (1923: 27)]
 - b. promés li ho havem [XIV. Jaume I, Fabra 1912: 167, i Fabra, *CF*: 128]
 - c. *axí co lo bispe* feta la à escriure [XII. *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell* (1098-1112), Moran i Rabella (2001: 64-65)]

Quant a l'avançament estilístic, l'anàlisi de Fischer (2002) prediu que l'avançament estilístic i la negació no poden coexistir. Els exemples tant d'avançament estilístic d'infinitiu del català medieval –vegeu (108)– com els d'avançament estilístic de participi del català medieval –a (109)– demostren, per tant, que l'anàlisi d'aquesta autora presenta mancances.

- (108) a. *e per aquela demanda que el nos feve que n'erem estaz e.l poder dels promes de Val Ferera e que aviem guarit que nos dar non.o deviem, que anc nul temps de nostra*

membrança no ere estat donat ni demanat [XIII. Russell-Gebbett 1965: 109; *Letter to the Bishop of Urgell*, any 1257-1269]

- b. *De ipsos chastellos de Aringgo et de Oriti go fideles vos ende seré; go no llos vos devetaré ni devetare no llos vos faré* [XI. *Jurament Feudal*, 1028-1047; ACA, Ramon Norrell, 119; ed. Miquel, I, doc. 141; Nadal-Prats, p. 297, i *Primers textos*, Moran-Rabella (2001: 46)]
- c. *De esta ora ad avante non ti deceberé, ni deceber non ti faré de tua vita ni tua me[m]bra qui in corpore vestro si tene* [XI. *Jurament feudal de fidelitat* (1047-1098?), Moran i Rabella (2001: 54)]
- d. ... *car* contrastar no li porien [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 45, 23; Fischer (2002: 151, 209b)]
- e. ... *que* alegrar no la podia [XIII. Ramon Llull, *Meravelles*: 37, 20 Fischer (2002: 152, 212a)]

Noteu que en els exemples de (108) i a (109) la negació precedeix al pronom àton, el qual apareix proclític al verb finit. Això implica que en les construccions Vinf _ Vfin el clític pot no ser enclític a l'infinitiu sinó proclític al verb finit.³⁶

- (109) *E soplirà e requerí lo dit Jo. Gil al dit justícia que pus aquel dit Matheu a él pagar no volia ni pagat no l'avia, que li degué donar licència de vendre lo dit cavayl [...].* [Crimis [1282], 83, R142; Pérez-Saldanya, íd.]

3.3.3. Pronoms forts, pronoms clítics i construccions amb reduplicació de clític

Finalment, cal tenir present que el català antic també s'assembla al portuguès i al castellà antics en el fet que els pronoms tòpics poden aparèixer en les configuracions de (110) i (111). Es tracta de contextos en què la llengua actual només admet pronoms àtons o doblament de clític –com a (112) .

- (110) a. *On jo dig a vós e-us faz saber qe jo no vul entrar em-pleit ab Na Blanca per aquela radó, et atorg bé qe la pris a muiler, e no la e lexada ne e gens d'aultra muiler presa, ne anc del meu no la gité ne la-n mané exir ne moure* [XIII. *Carta arquebisbe Tarragona 1215-1225*; Moran-Rabella 2001: 102]

³⁶ Els exemples de (109b-d) mostren que en castellà medieval l'avantposició també és possible en presència del marcador negatiu.

- (i) a. *si* provados non fueren [XIII. *Calila e Dimna*: 133, Batllori (1993: 33)]
- b. *pocos son (...)* que aforcados non sean [XIII. *Calila e Dimna*: 248, Batllori (1993: 34)]
- c. *lo que en muchos días* acabado non as [XIV. *Buen Amor*: 579, Batllori (1993: 35)]

- b. *e ab gran crits, apagants lo so que jo feia, acostaren-se a mi* [XIV. Francesc Eiximenis, *Contes i Faules*: 89, 18; Fischer (2002: 4, 6a i 44, 62)]
- c. *Plàcia-us haver pietat de mi, car ço que natura que m'ha dat ...* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 43, 28; Fischer (2002: 31, 25a)]
- d. *a tu ha plagut* [XIV. Bernat Metge: 1856; Par (1923: 21)]
- e. *piyor estaria a mi ... no defendre veritat, majorment quey puxe entrevenir colpa mia* [XIV. Bernat Metge: 2906; Par (1923: 33)]
- f. *la dita muller mia vullats a mi restituir* [XIV. Bernat Metge: 1771; Par (1923: 34)]
- g. *encontinent Orfeu ... dressa a mi les sues paraules* [XIV. Bernat Metge: 3332; Par (1923: 34)]
- h. *per provar a tu aquexa conclusio* [XIV. Bernat Metge: 2180; Par (1923: 34)]
- i. *provant a tu* [XIV. Bernat Metge: 3394; Par (1923: 34)]
- j. *alguna cosa que a ells pertansa apres lur mort* [XIV. Bernat Metge: 613; Par (1923: 34)]
- k. *si lur marit mana a elles alguna cosa honesta* [XIV. Bernat Metge: 2449; Par (1923: 34)]
- l. *la tua humanitat dona a nos* [XIV. Bernat Metge: V. 46; Par (1923: 34)]
- m. *comana a nos la eleccio de la muyler* [XIV. Bernat Metge: V. 67; Par (1923: 34)]
- n. *e tan amarg és a mi que ...* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 31, 26; Fischer (2002: 44, 63)]
- o. *lo Rei no pot haver pietat de mi ni de mon fill* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 81, 29; Fischer (2002: 27, 18)]
- p. *Més prech-te que si ab veritat estat a mi acusat, te guarts* [XV. Curial e Güelfa: 46, 11; Fischer (2002: 4, 6b)]
- q. *a mercè del rey, salva a ell solament la vida* [XVI. *La fi del Comte d'Urgell*: 30, 15; Fischer (2002: 60, 96a)]
- r. *Y a mi vingueren volant* [XVII. Joan Guàrdia, *Guerra i Vida Pagesa*: 116, 187; Fischer (2002: 60, 97a)]
- (111)a. *has loat tu mateix* [XIV. Bernat Metge: 2203; Par (1923: 21)]
- b. *qui tant gran injuria ... volra venjar sequesque mi* [XIV. Bernat Metge: 1833; Par (1923: 34)]

- c. *he ell posat primer* [XIV. Bernat Metge: 548; Par (1923: 34)]
 - d. *al qual jo coman mi e tots mos afers* [XIV. Bernat Metge: V. 88; Par (1923: 34)]
 - e. *si vols haver per genre mi* [XIV. Bernat Metge: V. 162; Par (1923: 34)]
 - f. *si mi havets car* [XIV. Bernat Metge: V. 191; Par (1923: 34)]
 - g. *tostemps he conegut tu per bo* [XIV. Bernat Metge: V. 159; Par (1923: 34)]
- (112)a. *Prec-vos que m'ojats tots a mi un poc* [XIV. Bernat Metge, *Lo somni*: 18, 5; Fischer (2002: 44, 60)]
- b. *Comtessa, a mi par que vós me donau bon consell* [XV. Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*: 81, 29; Fischer (2002: 27, 18)]
 - c. *car a mi no·m desplaurie que ells fossen castigats e applanats* [XVI. *La fi del Comte d'Urgell*: 68, 12; Fischer (2002: 60, 96b)]
 - d. *si me la veuen a mi, pensaran que la he robada* [XVII. Joan Guàrdia, *Guerra i Vida Pagesa*: 129, 785; Fischer (2002: 61, 97b)]
 - e. *Ja em basta a mi el deixat tan dolça* [XVIII. Joan Ramis, *Lucrecia*: 168, 25; Fischer (2002: 61, 98)]
 - f. *A mi no se'm replica* [XIX. Frederic Soler, *El Castell dels tres Dragons*: 36, 5; Fischer (2002: 68, 108b)]
 - g. *No el podia matar jo a ell?* [XIX. Jacint Verdaguer, *Rondalles*: 136, 13; Fischer (2002: 668, 108a)]
 - h. *Però a mi m'agrada* [XX. Maria Mercè Roca, *La Casa Gran*: 53, 21; Fischer (2002: 77, 122)]

4. CONCLUSIÓ

En aquest article hem analitzat els pronoms àtons del català des d'una perspectiva comparativa. Evidentment, falta acabar d'examinar alguns aspectes rellevants i fer una valoració quantitativa pel que fa a la variació enclisi/proclisi a les oracions afirmatives neutres, entre d'altres aspectes. Ja podem concloure, però, que els clítics del català antic presenten un comportament molt similar al dels pronoms àtons d'altres llengües romàniques com ara el castellà medieval, el portuguès medieval i el gallec actual, d'una banda, i com el francès, d'altra banda. Cal afegir, a més, que, com ja hem comentat, el català antic té unes quantes especificitats que el fan diferent de la resta de llengües romàniques.

Referències bibliogràfiques

- Alcover, A. M. i F. de B. Moll (1930-1961) *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexical i etimològic de la llengua catalana*, Palma de Mallorca. [http://dcvb.iecat.net]
- Álvarez, Rosario & Xosé Xove (2002) *Gramática da Lingua Galega*. Vigo: Galaxia
- Álvarez, Rosario, X. L. Regueira & H. Monteagudo (1986) *Gramática Galega*. Vigo: Galaxia. (3rd ed.: 1992)
- Badia i Margarit, A. M. (1947), “Los complementos pronominalo-adverbiales derivados de *ibi* e *inde* en la Península Ibérica”, *RFE*. XXXVIII: 40-47.
- Badia i Margarit, A. M. (1951), “Sobre *ibi* e *inde* en las lenguas de la Península Ibérica”, *RFE*. XXXV: 83-116.
- Barbosa, P. (1993). ‘Clitic Placement in Old Romance and European Portuguese’, *Papers from the Twenty-Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago University Press.
- Barbosa, P. (1996). ‘Clitic Placement in European Portuguese and the Position of Subjects’, in A. L. Halpern, and A. M. Zwicky (eds.), *Second Position Clitics and Related Phenomena*. Stanford, California: CSLI Publications, 1–40.
- Batllori, M.; C. Sánchez y A. Suñer (1995), “The Incidence of Interpolation on the Word Order of Romance Languages”, *Catalan Working Papers in Linguistics*. 4. 2: 185-209.
- Benincà, P. (1995), “Complement clitics in Medieval Romance: the Tobler-Mussafia Law”, en A. Battye and I. Roberts (eds.), *Clause Structure and Language Change*, New York, Oxford University Press: 325-344.
- Bhat, D. N. S. (2004), *Pronouns*, Nova York, Oxford University Press, 2004.
- Bonet, E. (2002), “Cliticització”, *Gramàtica del Català Contemporani*, dins Joan Solà (dir.) (2002), vol. I, Barcelona, Empúries: cap. 10.
- Bonet, M. E. (1991), *La morfologia dels clítics pronominals en català i en altres llengües romàniques*, tesi doctoral inèdita, UAB, 1991.
- Bonet, M. E. (2002), “Cliticització”, dins Joan Solà, M. Rosa Lloret, Joan Mascaró i Manuel Pérez Saldanya (ed.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. I, Barcelona, Empúries, 2002, p. 933-989.
- Calveras, J. (1926a), “Il·lustracions lingüístiques. Les formes regides sense preposició del pronom de tercera persona”, *LPC* III/14 (febrer 1926): 171-174.
- Calveras, J. (1926b), “Il·lustracions lingüístiques. Del pronom de tercera persona. II. Datiu plural diferenciat”, *LPC* III/17 (maig 1926): 426-435.
- Calveras, J. (1929a) “Serà potser també una forma dolenta a la manera de *sigut l’els hi* d’aquesta dita popular: *Els hi diré que tornin demà?*”, *CS* IX/408 (6 abril 1929): 269-270, Cons. [15] 16.
- Calveras, J. (1929b), “En la forma *els hi* datiu, escrita i tot *elzi*, no hi ha un ús indegut de l’adverbial *hi* com a datiu?”, *CS* IX/410 (20 abril 1929): 310, Cons. [16] 17.
- Calveras, J. (1929c), “La combinació *els hi* equivalent a *els els* en aquest exemple: *si et demanen els llibres, dona’ls-hi*, és dolenta gramaticalment?”, *CS* IX/416 (1 juny 1929): 428-429, Cons. [17] 20.
- Calveras, J. (1933), “En les publicacions actuals sovint ensopego amb les combinacions de pronoms *la hi*, *li la* i *li ho* per comptes de *l’hi*. ¿A què obeeixen aquestes novetats?”, *CS* XIII/604 (4 març 1933): 139, Cons. [18] 80.

- Cardoso Pires, J. (1997), *De Profundis, Valsa Lenta*, Lisboa: Dom Quixote, 1997, 4ª ed.
- Chenery, W.H. (1905), “Object-pronouns in dependent clauses: A study in Old Spanish word-order”, *Publications of the Modern Language Association of America*. 20, 1: 1-151.
- Coromines, J. (1989) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club editor, 1989 (4a ed.).
- Fabra, P. (1912) *Gramàtica de la lengua catalana*, Barcelona, L'Avenç: cap. XIII i XV, i pp. 164-169.
- Fabra, P. (1913-1914): “Els mots àtons en el parlar de Barcelona”, *BDC*, XXIII: 241-331.
- Fabra, P. (1983-1984): *Converses filològiques*, Joaquim Rafel (ed.), Barcelona, Edhasa, 2 vol.
- Fischer, S. (2002), *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlin, Mouton de Gruyter.
- Fontana, J. M. (1993), *Phrase Structure and the Syntax of Clitics in the History of Spanish*, Ph. D. Dissertation, University of Pennsylvania.
- Fontana, J. M. (1996), “Phonology and Syntax in the Interpretation of the Tobler-Mussafia Law”, en A. L. Halpern y A. M. Zwicky (1996), *Approaching Second: Second Position Clitics and Related Phenomena*, CLSI publications: 41-83.
- Fontana, J. M. (1997). ‘On the Integration of Second Position Phenomena’, in A. van Kemenade, and N. Vincent (eds.), *Parameters of Morphosyntactic Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 207–249.
- Fouché, P. (1924), *Morphologie historique du roussillonnais*, Tolosa / Paris.
- Franco, J. (2000), “Agreement as a Continuum. The Case of Spanish Pronominal Clitics”, dins Frits Beukema i Marcel den Dikken (eds.), *Clitic Phenomena in European languages*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, 2000.
- González Ollé, F. (1983) ‘Enclisis pronominal en el participio de las perífrasis verbales’. *Revista de Filología Española* LXIII.1-2: 1-32.
- Granberg, R. A. (1988), *Object pronoun position in Medieval and Early Modern Spanish*, Ph. D. Dissertation, Los Angeles, University of California at Los Angeles.
- Halpern, A. (1995) *On the Placement and Morphology of Clitics*. Stanford: Dissertations in Linguistics CSLI Publications.
- Halpern, A., and Fontana, J. M. (1994). ‘X⁰ Clitics and X^{max} Clitics’, *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics WCCFL XII*. Stanford, CA: CSLI Publications.
- Keniston, H. (1937) *The Syntax of Castilian Prose. The Sixteenth Century*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kok, A. de (1985), *La Place du pronom Personnel Régime Conjoint en Français: Une étude diachronique*, Amsterdam, Rodopi
- Labelle, M. i Hirschbühler, P. (2004) ‘Changes in clausal organization and the position of clitics in Old French’. In Batllori, M., M.-L. Hernanz, C. Picallo and F. Roca (eds.) *Grammaticalization and Parametric Change*, Oxford: Oxford University Press: cap. 4.
- Lema, J. and M. L. Rivero (1991) ‘Types of verbal movement in Old Spanish: modals, futures and perfects’. *Probus* 3.3: 1-43.
- Martineau, F. (1991) ‘Clitic climbing in infinitival constructions of Middle French’. In Wanner, D. and D. A. Kibbee (eds.) *New Analyses in Romance Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins.
- Martins, A. M. (1994a). Clíticos na história do português. PhD. Dissertation, University of Lisbon.

- Martins, A. M. (1994b). 'Enclisis, VP-deletion and the Nature of Sigma', *Probus* 6: 173–205.
- Martins, A. M. (1995) 'Clitic placement from Old to Modern European Portuguese. In Andersen, H. (ed.) *Historical Linguistics 1993*, Amsterdam: John Benjamins.
- Martins, A. M. (2000a). 'A Minimalist Approach to Clitic Climbing', in J. Costa (ed.), 169–190. [Reprinted, with minor revisions, from: A. M. Martins (1995). 'A Minimalist Approach to Clitic Climbing', *Papers from the 31st Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 215–239].
- Martins, A. M. (2000b). 'Polarity Items in Romance: Underspecification and Lexical Change', in S. Pintzuk, G. Tsoulas, and A. Warner (eds.), 191-219.
- Martins, A. M. (2001). *Documentos Portugueses do Noroeste e da Região de Lisboa: Da Produção Primitiva ao Século XVI*. Lisboa: Imprensa Nacional - Casa da Moeda.
- Martins, A. M. (2002). 'The loss of IP-scrambling in Portuguese: Clause structure, word order variation and change', in D. W. Lightfoot (ed.), 232–248.
- Martins, A. M. (2003a). 'Deficient pronouns and linguistic change in Portuguese and Spanish', in J. Quer, J. Schrotten, M. Scorretti, P. Sleeman, and E. Verheugd (eds.), *Romance Language and Linguistic Theory 2001: Selected Papers from 'Going Romance', Amsterdam, 6-8 December 2001*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 213-230.
- Martins, A. M. (2003b). 'From Unity to Diversity in Romance Syntax: Portuguese and Spanish', in K. Braunmüller, and G. Ferraresi (ed.) *Multilingualism in European Language History*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 201-233.
- Martins, A. M. (2004) 'Clitic placement, VP-ellipsis and scrambling in Romance'. In Batllori, M., M.-L. Hernanz, C. Picallo and F. Roca (eds.) *Grammaticalization and Parametric Change*, Oxford: Oxford University Press: cap 11.
- Mascaró, J. (1985), *Morfologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985 (Biblioteca Universitària 5).
- Menéndez-Pidal, R. (1919). *Documentos Lingüísticos de España. I: Reino de Castilla*. Madrid: Centro de Estudios Históricos. 1929.
- Menéndez-Pidal, R. (ed) (1978). *Primera Crónica General de España, editada por Ramón Menéndez Pidal con un estudio actualizador de Diego Catalán*. Vol. 1. Madrid: Gredos. 1979.
- Meyer Lübke, W. (1897), "Zur Stellung der tonlosen Objektspronomen", *Zeitschrift für Romanische Philologie*. 21: 313-334.
- Miller, Ph. i P. Monachesi (2003), "Les pronoms clitiques dans les langues romanes", dins D.Goudard (ed.), *Langues Romanes, problèmes de la phrase simple*, Paris, CNRS Éditions, 2003, pp. 67-123.
- Moignet, G. (1973). *Grammaire de l'Ancien Français: Morphologie – Syntax*. Paris. Klincksieck.
- Moran, J. i J. A. Rabella (2001), *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa: Clàssics Catalans,
- Mussafia, A. (1886). 'Una particularità sintattica della lingua italiana dei primi secoli', in G. I. Ascoli et al (eds.), *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di Napoleone Caix e Ugo Angelo Canello*. Firenze: LeMonnier, 255–261.
- Nadal, J. M. i M. Prats (1982) *Història de la Llengua Catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- Nieuwenhuisen (1998). Cambios en la Colocación de los Pronombres Átonos en la Historia del Español. Ph.D. dissertation. University of Groningen.

- Par, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag: Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie (Begründet von Prof. Dr. Gustav Gröber).
- Par, A. (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Barcelona, Foment de Pietat Catalana, Halle Niemeyer.
- Pinkster, H. (1990). *Latin Syntax and Semantics*. London: Routledge.
- Ponsoda, J. J. (1996), *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina, 1269-1295*, Alcoi, Marfil, 1996 (Col·lecció Universitas 6).
- Ramsden, H. (1963) *Weak-pronoun Position in the Early Romance Languages*. Manchester: Manchester University Press.
- Ramsden, H. (1963), *Weak-Pronoun Position in the Early Romance Languages*, Manchester, Manchester University Press.
- Riiho, T. (1985), “Observaciones sobre la redundancia pronominal en iberorromance medieval”, *Linguistique descriptive. Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romane*, Ais de Provença, vol. II: 377-387.
- Rivero, M. L. (1986), “La tipología de los pronombres átonos en el español medieval y el español actual”, *Anuario de Lingüística Hispánica*. II: 197-220.
- Rivero, M. L. (1986), “Parameters in the typology of clitics in Romance and Old Spanish”, *Language*. 62, 4: 774-807.
- Rivero, M. L. (1991). ‘Clitic and NP Climbing in Old Spanish.’, in H. Campos, and F. Martínez-Gil (eds.), *Current Studies in Spanish Linguistics*. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 241-282.
- Rivero, M. L. (1997). ‘On two Locations for Complement Clitic Pronouns: Serbo-Croatian, Bulgarian and Old Spanish’, in A. van Kemenade, and N. Vincent (eds.), *Parameters of Morphosyntactic Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 170-206.
- Roca Pons, J. (1984), “Noves consideracions sobre les formes pronominals febles del català”, *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, València, vol. I: 293-298.
- Russell-Gebbett, P. 1965. *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*. Oxford: Dauphin Book.
- Said Ali, M. (1921, 2001). *Gramática Histórica da Língua Portuguesa*. Brasília: Editora da Universidade de Brasília / São Paulo: Melhoramentos.
- Tobler, A. (1875). ‘Review of ‘J. Le Coultre, De l’ordre des mots dans Chrétien de Troyes’, *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, Stück 34: 1057-1082. [Reprinted in: *Vermischte Beiträge zur Französischen Grammatik* V. 1902 and 1971. Amsterdam: Rodopi].
- Tobler, A. (1889). ‘Pronominales Objekt zu Infinitiv oder Partizipium’, *Zeitschrift für romanische Philologie* 13: 186-191. [Reprinted in: *Vermischte Beiträge zur Französischen* II. 1902 and 1971. Amsterdam: Rodopi].
- Todolí, J. (1991) “Els clítics pronominals a les comarques d’Alacant: interferències lingüístiques del castellà?”, *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: 197-210.
- Todolí, J. (1998), *Els pronoms personals*, València: UdV.
- Todolí, J., “Variants dels pronoms febles de 3a persona al País Valencià: regles fonosintàctiques i morfològiques subjacents”, *ZfK*, 5: 137-160.
- Vallcorba Rocosa, Jaume (1983), “Sobre les combinacions binàries de pronoms febles”, *Misc. Aramon i Serra*, Barcelona, vol III: 585-596.

- Viaplana, J. (1980), “Algunes consideracions sobre les formes pronominals clítics del barceloní”, *Anuario de Filología*, 6: 459-483.
- Wanner, D. (1982), “A History of Spanish Clitic Movement”, *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. 8: 135-147.
- Wanner, D. (1987), *The Development of Romance Clitic Pronouns: From Latin to Old Romance*, Berlin-New York-Amsterdam, Mouton de Gruyter: Empirical Approaches to Language Typology. 3.
- Wanner, D. (1991), “The Tobler-Mussafia law in Old Spanish”, en H. Campos y F. Martínez Gil (eds.) (1991), *Current Studies in Spanish Linguistics*, Washington D. C., Georgetown University Press: 313-378.
- Wanner, D. (1999), “Clitic Clusters in Romance: A Modest Account”, *Grammatical Analyses in Basque and Romance Linguistics*, John Benjamins: 257-277.

Fonts directes

Homilies: Joan Coromines, “Homilies d’Organyà”,

Primers textos: Moran-Rabella

Petició a Celestí V: Josep Perarnau “”

Fonts indirectes

Batllori: Montserrat Batllori, Corpus de sintaxi, document privat.

Calveras CS: Josep Calveras, “Consultes de llenguatge”, *Catalunya Social*, 1928-1934. [n. 16 (6.04.1929), n. 17 (20.04.1929), n. 20 (1.06.1929), n. 80 (4.03.1933)].

DCVB: Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll, 1964-1969, 2a edició, 10 vol.

Fabra CF: Pompeu Fabra, *Converses filològiques*, Joaquim Rafel ed., Barcelona, Edhasa, 1983-1984, 2 vol.

Fabra 1912: Pompeu Fabra, *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Tipografia L’Avenç, 1912.

Fouché: Pierre Fouché, *Morphologie historique du roussillonnais*, Ginebra, Slatkine Reprints, 1980 [reimpresió de la 1a ed: 1924, Tolosa].

Moll *GHC*: Francesc de B. Moll, *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València, 1991.

Nadal-Prats: Josep M. Nadal i Modest Prats, *Història de la llengua catalana. Dels orígens fins al segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 1982.

Par Curial: Alfons Par, “«Curial e Güelfa». Notes lingüístiques i d’estil”, *Anuari de l’Oficina Romànica*, I (1928), p. 119-150.

Vides de sants ross: Charlotte S. Maneikis Kniazzezh i Edward J. Neugaard, *Vides de sants rosselloneses*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana / Editorial Rafael Dalmau, 1977, 3 vol. [exemples de l’estudi lingüístic dels editors, vol. I]